

O`zbekstan Respublikasi Xaliq bilimlendiriw ministrligi
A`jiniyaz atindag`i No`kis ma`mleketlik pedagogikaliq instituti
«Milliy ideya, ruwxilyliq tiykarlari ha`m huqiq ta`limi» kafedrasi

«DINTANIW» pa`ni boyinsha

L e k t s i y a t e k s t l e r i

Lektor Saparova G

2012-jil

Lektsiya tekstleri mazmuni

1-lektsiya	Din taniw pa`nine kirisiw.	
	a`. Din taniwdin` predmeti. g`. Predmet waziypasi xa`m maqseti. q. Kurstin` a`meliy a`xmiyeti.	
2-lektsiya	Dinnin` tariyxiy formalari.	
	1. Diniy sana tiykarlarinin` qaliplesiwi. g`. Totemizm q. Animizm n`. shamanizm (magiya) o`. fetishizm	
3-lektsiya	Milliy dinler.	
	a`. Yaxudiyliktin` ju`zege keliwi ha`m ta`liymati. g`. Veda ha`m veda dinleri. q. Konfutsishilik n`. daosizm o`. Sintoizm	
4-lektsiya	Zardushtiylik. Dini	
	a`. Zardushtiylik dininin` payda boliwi. g`. Zardushtiylik taliymati. "Avesto" tariyxiy xa`m manawiy miyrasimiz. q. Zardushtiylikdini elementlerinin` xa`zirgi zaman dinlerindegi ko`rinisi.	
5-lektsiya	Buddizm	
	a`. Jaxan dinleri xakkinda. g`. Buddizmnin` payda boliui. q. Buddizm taliymati xem onin` tarkaliui.	
6-lektsiya	Xristianliq.	
	a`. Xristianliqtin` payda boliwi. Xristianliqtin` bo`linip ketiw sebepleri. g`. Xristianliqtin` tarmaqlari. q. Xristianliqtin` sektalari	
w-lektsiya	Islam.	
	a`. Islam dini payda bolg`an ja`miyetlik tariyxiy jag`day. g`. Muxammed payg`ambar o`miri xa`m xizmeti. q. Islamnin` tiykarg`i ag`imlari xa`m mazxablari.	
8-lektsiya	Islamnin` tiykarg`i derekleri.	
	1. Quran ha`m hadis-Islam dininin` tiykarg`i derekleri. O`urannin` du`zilisi. 2. Qurannin` toplaniwi ha`m kitap halina keltiriliwi «Musxafi Usmoniy» tarixi. q. Imom al`-Buxoriy –hadis iliminin` sultani.	
9-lektsiya	Tasavvuf ha`m fikx	
	3. Quran ha`m hadis-Islam dininin` tiykarg`i derekleri. O`urannin` du`zilisi. 4. Qurannin` toplaniwi ha`m kitap halina keltiriliwi «Musxafi Usmoniy» tarixi. Imom al`-Buxoriy –hadis iliminin` sultani.	
a`0-lektsiya	Diniy ekstremizm ha`m fundamentalizm. *u`jdan erkinligi ha`m diniy sho`lkemler	
	a`. Fundamentalizmnin` payda boliwi. g`. Ekstremizmdi keltirip shig`ariwshi faktorlar. e. Terrorizmge qarsi gureste dinnin` roli.	

Dintaniw **(Lektsiya tekstleri)**

Tema 1. Din taniw pa`nine kirisiw.

Jobasi:

1. Din taniwdin` predmeti.
2. Predmet waziypasi xa`m maqseti.
3. Kurstin` a`meliy a`xmiyeti.

1. Din taniwdin` predmeti.

Dinler tariyxi xaliqlar tariyxi menen baylanisli. Ja`miyet protsessinin` xa`r bir basqishinda talantli, qa`biletli alim xa`m shayirlar, ilimpazlar, oyshillarinan ibarat xaliq perzentleri jetisip shig`ip, o`zinin` aldin`g`i qatar pikirleri menen ilim xa`m ma`deniyattin` tu`rli tarawlarin rawajlandirip, erkin pikirlilik mazmunin bayitqan.

Din taniw - tiykarlari kursinin` waziypasi studentlerge bul tarawda teren` bilim beriw arqali kursqa kirgen ma`selelerdi analizlewde ilimiylik xa`m ob`ektivlik usilin qollap, olarda diniy qaraslar progressine, insan kamolatina xizmet qilatu`g`in ta`replerin ajiratip aliw, g`a`rezsiz pikir juritiw arqali ilimiy filosofiyaliq dun`yag`a ko`z qarasqa tiykarlang`an iyman xa`m isenimdi qa`liplestiriwden ibarat.

Din taniw - tiykarlari dinnin` payda boliwi, xa`m rawajlaniw tariyxi, onin` ta`liymatin, payda boliwin xa`m qa`liplestiwin uyreniwshi pa`n.

Din taniw - Bul pa`n ja`miyet progressi protsessinde din menen baylanisli bolg`an barliq sotsialliq xa`diselerdi ideologiya, urp a`det xa`m meresimler, meshit xa`m diniy sho`lkemlerdin` talap xa`m ta`rtiplerin uyreniw, analiz qiliwdi ko`zde tutadi.

A`yyemgi din formalarinan baslap, uriwliq qa`wimlik, milliy dinlerge shekem olarda dun`ya dinlerinin` payda boliwi xa`m rawajlaniwdin` sotsialliq, gnoseologiyaliq (teoriyalıq biliw) xa`m psixologiyaliq tamirlari bar. Mine usilardi xa`r ta`repleme tariyxiy da`liller tiykarında ilimiy analiz qiliw kurstin` waziypasi.

Ja`miyet qa`liplestiwinin` da`slepki da`wirlerinde payda bolg`an din xaliqlar turmisi menen baylanisli rawajlang`an, a`sete-aqirin diniy duzimdi payda etken. Na`tiyjede belgili ja`miyetlik siyasiy xa`m ma`deniy a`dep ikramliq waziypasin bejeriwdi o`z ustine alg`an. Bunday funktsiyalar ja`miyet progressinin` joqari basqishlarında a`sirese ko`zge taslanadi.

Bul orında dinnin` a`sirese islamnin Orayliq Aziya xaliqlari turmisında tutqan orni, waziypasi, ilim xa`m ma`deniyat penen o`z-ara ta`siri xaqında pikir juritiw orinli.

Birinchiden. Xa`r qanday din o`z qa`wenderleri ushin toltiriwshi, kompensatorliq wziiyani bejeredi.

Ekinshiden, dinler o`z taliymat duzimin payda etip, ogan siyiniwshi shaxs xem jama`a`ti usi ta`liymat do`gereginde saqlawg`a xa`reket qiladi. Buni dinnin` birlestiriwshilik (integrativlik) funktsiyasi delinedi.

Ushinshiden, din dinlar turmisin ta`rtipke saliw, kontrollaw(regulyativlik) funktsiyasin orinlaydi. Xa`r qanday dinlerdin` belgili urp a`det, meresim xa`m bayramlari bolip, olardi o`z waqtinda, diniy ta`lim xa`m talap tiykarinda orinlawi sha`rt qilip qoyiladi.

To`rtinshiden, din dindarlardin` birligin, ja`miyet xa`m shaxstin` o`z-ara baylanisin ta`miyinlewshi o`zgeshe baylanis qiliwshi waziypag`a iye.

Bulardan basqa din waziypasinin` filosofiyaliq, teoriyaliq ta`repleri bolip, insannin` jasawdan maqseti, o`mirdin` mazmuni, dun`ya xaqqindag`i ma`selelerge o`z qatnasin bildiriwden ibarat.

Erkin pikirilikke say da`slepki ideyalar Orta Aziyada –deizm, panteizm, mu`tazililiylar, bir ulkede jasag`an, do`retiwishilik qilg`an ulli oyshillar Farabiy. Beruniy. Ibn Sino, Umar Xayyamnin` ja`miyetlik filosofiyaliq qaraslarinda ko`ringen. Jaqin xa`m Orta Shig`is xaliqlari tariyxinda erkin pikirilik ideyalari Zardusht taliymati, Mazdak ja`miyetlik siyasiy xizmeti ta`sirinde bolg`an. Filosofiyaliq basqa bo`limleri siyaqli «Din taniw tiykarlari» dun`ya qaras penen baylanisli ma`selelerdi aship beriwge bag`darlang`an. Bul pa`n ta`biyiy ilimiy, insanshunoslik xa`m sotsialliq pa`nler menen o`z-ara baylanista rawajlanadi. Onin` etika, estetika, tarix, etnografiya, arxeologiya, psixologiya, erkinpikirilik x.t.b. tariyxiy ilimler menen baylanisli.

Din taniw tiykarlari predmetin oqitiw protsessinin` ta`rbiyaliq a`xmiyeti bolip, jaslarg`a din xa`m erkinpikirilik xaqqinda ilimiy bilimlar beriw arqali dinin` sotsialliq o`zgesheligi, ol tariyxiy xa`diyse ekenligin tusindiriw menen ja`miyettin` rawajlanawnin` zamanago`yleniwine alip keledi.

Diniy sana sotsialliq sana formalarinin` biri ekenligi joqarida aytilg`aninday dinnin` payda boliwi xa`m rawajlanawin uyrengende og`an tariyxiylik printsipi tiykarinda qatnas jasaw a`xmiyetke iye.

Din tariyxinda dinshunoslar dinnin` payda boliwin tu`rlishe ko`rsetip kelgen. Onin` payda boliw sebepleri a`yyemgi dun`ya dinshunoslarin qiziqtirg`an, og`an juwap tabiwg`a uring`an. A`yyemgi O`itay. Xindstan, A`yyemgi Grek filosoflari barliq xaqqinda pikir juritkende din, oinn` kelip shig`iwi xa`m o`zgesheligi xqqinda ayrim ideyalarg`a alg`a qoyg`an.

Antik dun`ya filosofiyasinda bul mashqalani sheshiwde dinshunoslar eki gruppag`a bo`lingen. Eger materialistlar qudaydin` barlig`ina isenim qilsa, idealistlar buni ideal (rux) ku`shi dep bilgen.

2. Predmet waziypasi xam maqseti.

Dinnin` payda boliv sebeplerin uyreniwdin` ilimiy tiykarlari dun`yalik din taniwda to`mendegishe bayan etiledi. a`. Diniy tu`sinikler, ta`liymat xam ko`z qaraslar payda bolivin ko`rsetiwde insaniyat progressinin` sharayatlarin esapqa aliwza`ru`r. g`. Bar sotsialliq ekonomikalik progress da`rejesin, og`an say formada sotsilliq siyasiy qatnaslrg`a tiykarlang`an xalda insaniyattin` ruxiy kamalatin, olardin` sirtqi dun`ya tuwrali ko`z qaraslari xam bilimlari da`redesin biliv kerek. e. Ta`biyat sirlari aldinda a`yyemgi adam xal`sizligi aqibetinde natuwri qaraslar, ta`biyattan tis xa`diseler xaqqinda tiykarsiz ko`z qaraslardin` tuwiliwina alip kelgenligin esapq aliw lazim. r. Miynetin` bo`liniwi payda bolip, zalimlik xam eziwshilik, bayliq xam jarliliq juzege kediwi menen din xukimran klass qorg`ytug`in ruxiy quralg`a aylang`anin na`zerde tutiw kerek. t. Ta`biyat izertlew ilimi, da`lillerdi ta`biyat xam ja`miyet sirlarin tusiniwde paydalaniw lazim.

Dinnin` payda bolivin xam rawajlaniwin ilimiy tiykarlap uyreniw ja`ne a)ob`ektivlik, b)konkret-tariyxiy sharayatlardi esapqa aliw, v)ilimiylik, g) klassliq, d) uliwmainسانيqliq qa`diriyatlar menen baylanisli, e) dinnin` payda bolivinin` gnoseologiyaliq, sotsialliq, ekonomikalik, psixologiyaliq sebeplerin esapqa aliw lazim.

Xa`zirgi zaman talabi dindi uyreniwde ilimnin` tariyx, filosofiya, ja`miyetshunoslik ,psixologiya tarawlarindag`i materiallardan xa`r ta`repleme paydalaniwdi, onin` tup ma`nisin tuwri tu`siniw, ja`miyetlik turmista dinnin` ornin ilimiy anliz etiwdi talap etedi.

Din ja`miyetlik birlik yamasa grupp ideologiyasi xam psixologiyasinin` sostav bo`legi, bayram, urp a`det xam da`stu`rlerdin` deregi bolip, ja`miyet xam gruppalardin` pikingin qa`liplestirip, jeke adam xam ja`miyetlik gruppalardin` da`stu`rin, qa`diriyatlar bag`darlarin motivlerin belgileydi. Sonin` menen birge dinnin` payda bolivi. Evolyutsiyasi, belgili ja`miyettegi sha`rt sharayatti, onin` da`slepki formalarin (siyqirliq, totemizm, fetishizm, animizm) uyreniw, ja`miyetlik –ekonomikalik formatsiyalarda dinnin` payda bolivi sharayatlardi uyreniw kerek.

O`zbekstanda dinnin` evolyutsiyasi xam saqlaniw sebeplerin studentler bilivi ulken a`xmiyetke iye.

Dinge iseniwshilerdin` sanasinda xam psixologiyasinda dinnin` ta`sirin` saqlanip qaliwin aniqlawda traditsiyaliq jollar menen qatnas jasaw eskirdi. Bul sebeplerdi endi diniy adamlardi xizmetine, tariyxiy inertsia kushine, dinge qarsi ta`rbiyalaw isindegi kemshiliklerge baylanistirmaw kerek. Dinge iseniwdi quramali psixologiyaliq, ja`miyetlik psixologiyaliq xa`diyse sipatinda ilimiy analiz etiw, dinnin` ja`miyetlik psixologiyaliq dereklerin, dinge iseniwshilerdin` diniy psixologiyaliq o`zgesheliklerin teren`irek uyreniwimizdi talap etedi.

3. Kurstin` a`meliy a`xmiyeti.

Dinler og`an iseniwshilerdin` sani, ko`lemi, o`zinin` belgili m illet xam xaliqqa ta`nliligi xam millet tan`lamawlig`ina baylanisli gruppalarg`a bo`linedi.

1. Uriw-qa`wimlik dinleri totemistik, animistik ko`z qaraslarga tiykarlang`an, o`z uriwinan shiqqan siyqirshi, shaman yamasa qa`wim basliqlarina siyiniwshi dinler. Olar milliy dinler xa`m dun`yaliq dinler ishine sin`ip, aralasip, xa`zirde Avstraliya. O`ubla Amerika, Afrikadag`i geypara qa`wimlerde saqlanip qalg`an.

2. Milliy dinler - belgili milletke ta`n bolip, basq millet wa`killeri o`zine qabil etpeytug`in dinler. Ulg`a yaxudiylik, induizm, konfutsiylik, sintoizm kiredi.

3. Dun`yaliq dinler - dun`yada en` ko`p taralg`an, adamlardin` milleti, rasasina qaramastan iseniwge bolatug`in dinler. Og`an buddizm, xristianliq xa`m islam dini kiredi.

Bunnan basqa dinler ta`liymatina bola monoteistik -bir qudayliq xa`m politeistik- ko`p qudayliq dinlerine bo`linedi.

Bekkemlew ushin sorawlar.

1. Din taniw tiykarlari pa`ninin` maqsetleri nelerden ibarat?
2. Din taniw tiykarlari pa`ninin` ta`rbiyaliq a`xmiyeti qanday?
3. Dinnin` payda boliw sebeplerin uyreniwdin` ilimiy tiykarlari neler?

A`debiyatlar.

1. Karimov I.A. O`zbekstan XXI a`sir bosag`asinda` qa`wipsizlikke qa`wip turaqliliq sha`rtleri xa`m rawajlaniw kepilliklari. T.1998 „N.,1998
2. Muminov A.O`. Dinshunoslik asoslarini ukitish va urganishning yangi kontseptsiyasi.T., 1999.
3. Dinshunoslik asoslri. Professor A.Abdusamedov taxriri ostida. T., 1995.
4. Dinshunoslik. Ma`ruzalar matni. T., 2000

2-tema Dinnin` tariyxiy formalari.

J O B A

1. Din xa`m iyman tu`siniklari xa`m onin` ta`riypi.
2. Dinnin` funktsiyalari xa`m eelementleri.
3. Dinnin` tariyxiy formalari.

1. Din xa`m iyman tu`siniklari xa`m onin` ta`riypi.

Prezidentimiz Islam Karimov din ba`rinen burin ja`miyettin`, topardin` adamnin` ruwxiy turmisinin` bir salasi bolip, a`dep ikramliliqtin` uliwma adamgershilik normalarin o`zine sin`irgen, olardi uliwma minnetli minez quliq qag`iydalarina aylandirg`an, ma`deniyatqa aytarliqtay ta`sir tiygizgen, adamnin` basqalardan ajiralip qaliwin, onin` jekkeleniwin saplastiriwg`a ja`rdem etip kelgen xa`m ja`rdem etip atir dep atap o`tken edi. Bizin` ja`miyetimizde, turmisimizda, insaniyat tariyxinda dinnin` orni girewli xa`m onin` o`zine ta`n bolg`an waziypalari, maqseti xa`m atqaratug`in roli bar. Din- bul isenimler bolip, og`an isenw yamasa isenbew xa`r bir adamnin` jeke isi. Sonliqtanda O`zbekstan Respublikasi Konstitutsiyasinda bilay der ko`rsetilediU` Xa`mme ushin xujdan erkinligine kepillik beriledi, xa`r kim xa`r qanday dinge iseniwge yamasa xesh qaysisina isenbewge xaqili. Diniy ko`z qaraslardi ma`jbu`r tu`rde taniwg`a jol qoyilmaydi.

**Dinnin` tariyxiy formalari** - Din tuwrali tu`sinik, dinnin` ne ekenligi boyinsha xa`r tariypler, ra`n`-ba`ren` pikirler, qag`iydalar bar bolip, solardin` ayirimlarina toqtap o`teyik. Din de sorawg`a biz joqarida Prezidentimizdin` so`zin keltirip o`ttik. Bunnan tisqari din tabiyat, ja`mi insan xa`m onin` sanasi, jasawdan aqseti xa`mde ta`g`diri, insaniyattin` qorshap turg`an ortalik tisqari bolg`an, oni do`retken, sonin` menen adamlarg`a duris, xaqiyqiy, a`dil turmis keshiriw j ko`rsetetug`in xa`m uyretetug`in ilaxiy qudiret ku`shlerge isenim xa`m sol iseni ta`riyplep, belgilep beretug`in ko`z qaras, taliymat xa`m oy pikirler jiynag`i.

Dinnin` ne ekenligin biliw ushin, uliwma ko`z qarasta, din isenim, iyman degen tu`siniklerdi beredi. Isenim tuyg`isi xa`r bir adamnin`, insaniyattin` en` teren` xa`m go`zzal ruwxiy ma`na`wiy talabi. Dun`ya juzilik tariyxiy rawajlaniw basqishlarinda insaniyattin` belgili isenimleri, dini bolg`an edi. Dinsiz isenimsiz xaliq adamzat bolmaydi. Din neW Sorawg`a juwap beriw ushin to`mende og`an berilgen ta`riyplerge de itibar berip qarayiq.

Mukiddin ibn Arabiy Fusus al Xaqonda (Xikmatlar jawxari) kitabinda dinler xaqiyqatti biliwdin` tu`rli jollari seaplanadi. Bul jollar buddizmnen islamg`a shekem ma`ni ta`repinen qudaydi taniwg`a alip keledi. Eger xa`r bir dinnin` astari, ma`nisi duris an`lanip, duris tusindirilse, olar ma`ni ta`repinen Allani biliwge qaratilg`an ilim, ja`ne de xaiyqattin` belgili ko`rinisi boladi. G`Shayx Mansur al Xallaj o`zinin` tu`rli diniy taliymatlarg`a ta`riypindeG` Diniy taliymatlar ustinen oy pikirler jurgizip sonday juwmaqqa keldim, olardin` xa`mmesi bir jalg`iz tamirdan shiqqan bir terektin` ko`p shaqalari boladi. Sol sebepli insannan diniy isenim menen jasawdi qatan` talap etpegil, onday jag`dayda ol o`zinin` da`slepki da`nekerlesken tamirinan ajirasip qaladiXamid al-`azzaliy "Ilim ma`nisine qaray iymandi bildiredi, biraq iyman qa`lbtin` isenimi, bul ilmdur, Allag`a iseniw ma`nisinde iyman to`rt ruwxiy psixologiyaliq awxalda boladi, birinshisi, juzego`ylik(eki juzlilik)

iymani, g'amqorliqqa mu'ta'j (amanat) iymani, ushinshi jaqinlasiw iymani, to'rtinshisi, fanog'a (O dun'yag'a) yag'niy xaqiyqatqa aylang'an iman.

Iyman xaqqinda so'z bolg'anda bul so'zdin isenim ma'nisin ko'pshilik atap o'tedi. Isenim diniy ma'niste ko'birek qollang'ani menen onin'da ko'plegen ta'riypi bar. Misali, diniy kitaplarda eger iman parizlari neshe dep sorasa, juwap bergilU to'rtew. A'weli- Xadaytaalani biliw, ekinshisi- Qudayg'a iman keltiriw, u'shinshisi imyanin pu'tin tutiw, to'rtinshi imyandi o'zi menen alip ketiw (Chor kitap q-bo'lim). Al imyanu ixrorun bil lisani va tasdiqun bil qalbi onin' ma'nisi Iyman til menen iqrar qilmaq xa'm dil birla tastiylamaqdur. Xa'dislerde bolsaU Motinlardin imyanda jetigiregi- minez qulqi jaqsi bolg'ani xa'm xayallarg'a jaqsi ma'mile isleytug'inlari degen pikirler bar.

Sonin' menen qatar iman xaqqinda O'zbekstan xa'm Qaraqalpaqstanli belgili filosof alimlar pikiri de og'ada baxali.

Akademik E.YusupovU G'Iyman shaxstin o'z isenimine suyengen xalda basqalardin niyeti, is xa'reketlerine, qa'telerine qatnas bildiriwi, iman o'mirde tuwri jol tabiwidin o'lishemi esaplanadiG'. Iymang'a negizlengen ruwxiy xalatlardin mazmuni, a'xmiyeti, shaxs ruwxiy kamalati da'rejesi menen belgilenedi. Ruwxiyliqtin bul ta'repleri moral,a'dep, waziypa xa'm juwapkerlik sezimi, bilim xa'm ta'jiriybe tiykarinda qal'iplesip, insan ruwxiy a'leminin ishki negizin du'zedi. Iyman isenim negizinde turaqlasip barg'an son', insannin ja'miyettegi orni maqset xa'm umtiliwarinin jen'ilislerin belgilep beriwshi tiykarg'i ruwxiy faktorg'a aylanadi. Adamlardi imanli boliwg'a na'siyatlaw olardi a'dep ikramli xuqiqliq qadriyatlarg'a negizlenip xizmet ko'rsetiwge bag'darlaydi. Akademik J.Bazarbaevtin pikirinshe G'iyman belgili bir dun'yag'a ko'z qaras penen baylanisli individtin ishki a'lemi, G'meniG' alg'a umtiliwi, onnan shig'atug'in o'z aldina bir ruwxiy xalati xa'm sog'an sadıq bolip qaliwg'a qaratilg'an ishki axdnamasi, xujdan tapsirmasiG' (Iyman falsafasi xa'm onin' a'xmiyeti. O'zRIA KKB Xabarshisi,g'000, Nq, u'q-bet).

G'iyman belgili bir dun'yag'a ko'z qaras penen baylanisli bolg'an xa'm individtin ishki a'lesi G'MeniG', putinlik penen baylanisqa umtiliwi na'tiyjesinde payda bolatug'in o'z aldina bir ruwxiy xalati xa'm sog'an sadıq qaliwg'a bolg'an ishki axdnamasiG'. Bunday pikirlerdi ja'nede keltire beriwge boladi.

Bizin' ata babalarimiz, iman isenimg'e ulken keuwil bo'lg'en. Olar iman isenimdi ja'miyetti rawajlandiriwg'a jeteklewshi qudireti dep bilgen. Iyman talaplari xesh bir din yamasa taliymatta islamdag'iday jetik, xa'r ta'repleme sheship, tu'sindirilip berilmegeni degen pikirlerde joq emes. Sonday-aq ayirim ilimpazlar imyandi diniy xa'm du'n'yaliq dep bo'liwi kerek, a'yemgi kitaplarda, shariat xukimlerinde iman birew. Iymani taza adam din, shariat islerin de, dun'yaliq islerde bolsin, a'dep ikramliliqta da ilaxiy nizamlarg'a a'mel qiladi. Iyman talaplari waqitlar o'tiwi menen, du'zimler almasiwi menen o'zgermeydi. Shin imanli adam ja'miyettegi xa'r tu'rli protsesslerge qaray o'zgermeydi, ba'lkim ja'miyettin ruwxiy manawiy xa'm bilimlendiriw, ja'miyetlik xa'm ma'deniy printsiplerinin negizinde barg'an sayin, waqittin o'tiwi, jasawi turmis qal'pine qaray pa'klenip kamal tabadi. Iyman jetik boliwi ushin isenim, xaq iqrar xa'm a'meliyat, so'z xa'm isi ba'rxama muwapiq keliwi kerek.

Islamdag'i iman w na'rsege isenim boliwin ko'rsetip, bularU Allannin jeke birewligine, perishtelerge, payg'ambarlarg'a muqaddes kiatplarg'a, axiretke, ta'g'dirge xa'm qiyamet qayimg'a,

qayta tiriliwge bolatug`inlig`in aniqlap beredi. Dindegi iymanda ko`birek “Alla-taala ne der eken, Alla aldinda qanday juwap beremenW” degen isenim bolsa, dun`yaliq iymanda adamlar neder eken, adamlar aldinda ne deymenW Degen qag`iyda bag`dar ko`rsetilgen. Bul eki iymandag`i teoriyalıq negizlerdi salıstırsan`, islamdag`i negizlerdin` ju`da` puxta xa`m ku`shli ekenligi sezilerli da`rejede bolsada ja`miyettin` rawajlanıwı ushin tek g`ana diniy ta`rbiyanin` o`zi jeterli dep esaplamaymız, Prezidentimiz jaslarimiz o`z isenimin bekkemlep bariwi, o`z eli,jurti,xalqına sadıq boliwi, a`dep ikramlılıqa, ilim-yuılimge talpiniwi kerek. G`Watandı suyiw iymannandur degen edi. Xa`dislerde adamlardin` a`sirler boyı jaqsi islerge baslap, o`z Watanına bolg`an muxabbatin ta`rbiyalaydı. İnsan kamil, jetik,ruwxıy jaqtan qa`liplesken, o`skenligi ushin buldun`yada belgili maqsetler qoyıp sog`an erisiwge talpınadı, ilim uyrenip o`zin bilimin bayıtıp baradı, oy o`risin asıradı iyman ta`rbiya arqalı jetilisip baradı. Ta`rbi\ ko`p shaqalı terek bolsa, iyman, xujdan ta`rbiyanin` o`zegi bolıp esaplanadı. Jaslarımızda a`weli o`zlerin, milletin, Watanın tanısa, o`zligin bilse, elim,jurtim dep janıp jasasa g`ana iymanlı, isenim bola aladı. Iyman degende ayırım waqıtları G`iyman ju`zliG`, G`iymanlıG`, G`iymansızG` G`iymansızG` degen so`zler paydalanadı. Iymanı duziw adam xadal, taza, qa`lbi ken` jaqsi adam tu`siniwge boladı. Belgili bolg`anınday, sayız da`r`ya shawqım su`renlep aqsa, teren`da`r`ya a`ste aqırın ag`adı. İnsan iymanı jetilisip barg`an sayın onin` bilimi de teren`lesedi. Onda qolaysız minezler, baqırıp-shaqırıwlar, biya`deplik xa`m uyatsızlıq bolmaydı, onı teren` da`r`yag`a salıstırsaq artıqsha bolmaydı. Iymannin`da o`siwi basqışpa-basqış bolıpU` iymansızlıq, iymanı o`zgeriwi (g`ayrı kamıllık), iymanı ka`mil, jetiklik esaplanadı. Uliwma bizin` aramızda sap xujdanlı, iymanlı adamlar kanshelli ko`beyse, sonda Watanımız go`zzal bolatug`ini so`zsız.

2. Dinnin` funktsiyalari xa`m eelementleri.

Dinnin` ja`miyettegi orinlanatug`in sotsialliq, manawiy, ruwxiy waziypalari to`mendegilerden ibarat:

1. Xa`r qandaydinge iseniwshilerge toliqtiriwshiliq, ta`selle beriwshilik- kompensatorliq waziypasin atqaradi. Misali, Insanda turaqli za`ru`rlik, talabi payda boliwin alsaq, ol o`zinin` turimisi, o`miri, ja`miyet xa`m ta`biyat penen mu`na`siybeti barisinda turmisliq maqsetlerine erisiwi ilajsiz bolip ko`ringendey boladi, onda qanday bolsa da ruwxiy manawiy za`ru`rlik seziledi. A`ne sonday za`ru`rlik diniy esaplanadi. Din bunday waqitta onin` ruwxiy talabin qanatlandiradi, erkin bekkemlep, isenimin arttiradi, al qapa bolg`anda ta`selle berip, jog`altqapnin tapqanday ruwxiy jaqtan suyew tabadi. Bul waziypa xa`r bir dinde ushiraydi. Islamda xa`r bir musulman bul dun`yada erispegen bayliqqa yamasa ruwxiy arzu-a`rmanina ol dun`yada erisiwine isendiredi, onin` ushin turmistag`i mashaqatlarg`a, qiyinshiliqlarg`a sabirli bolip shidamliliq ko`rsetiwge shaqiradi.

2. Dinnin` o`z iseniwshilerin birlestiriwshilik –integrativlik waziypasi, yag`niy belgili adamlar toparin bir ideya, ideologiyag`a biriktiriw, misali, yaxudiylikte bul dinge iseniwshilerdi bir millet, bar ekenligin jeke quday –Yaxvenin` en` suyikli bendeleri ekenligine isendirip olardi birlestiredi xa`m soni uqtiradi.

3. Xa`r bir din o`z qa`wimi turmisin ta`rtipke salip, qadag`alaw funktsiyasin (regulyativlik) orinlaydi. Dinler urp a`detleri, da`stu`rleri, ma`resimleri xa`m bayramlarinin` o`z waqtinda qatal ta`rtipte a`mel qilg`an tu`rde bejeriwine itibar etedi. Misali, islamdag`i o` ma`rte namaz oqiliwi, Ramazan ayinda oraza tutiliwi, Qurban xaytlardin` belgileniwin aytsaq boladi.

4. Dinnin` baylanistiriwshiliq funktsiyasi bolsa, o`zinin` iseniwshilerdi, ja`miyet penen shaxsti, etnikaliq toparlardi o`z-ara baylanistiradi xa`m bir dindegilerdin` bir ta`n, bir jan, bir isenimde ekeknligin baylanistirip tu`sindiredi.

5. Din sheklewshilik,timlew, nizamlastiriwshgiliq waziypasina iye. Amerika sotsiologi T.ParsonesU` G`Xa`r qanday ja`miyetlik du`zimde belgili sheklewlersiz bolmaydi. Onin` ushin nizamlar da`rejesine ko`terilgen moral`liq normalar islep shig`ildi. Din bunday normalardi nizamlastirip qoymastan, olarg`a bolg`an qatnasiqlardi belgileydiG`. Misali islamdag`i shariat qag`iydalari, fixkti saqlaw.

6.Dinnin` filosofiyaliq, teoriyaliq waziypasi da bar. Bul waziypa insang`a jasawdin` maqseti, turmistin` mazmunin tu`siniwge bag`darlaydi.

Dinnin` elementleri bul dinnin` sostav bo`lekleri. Rawajlang`an dinlerde onin` minaday elementleri bar.

1. Diniy sana.
2. Diniy xizmet (iskerlik)
3. Dinimy munasibet.
4. Diniy ta`rtip qag`iyda xa`m sho`lkemler.

3.Dinnin` tariyxiy formalari.

Dinnin` da`slepki formalarinda ele rawajlanbag`an boladi. Xa`zirgi rawajlang`an dinlerde diniy sana eki da`rejede –ideologiya xa`m sotsialliq psixologiya sipatinda qa`liplesedi.

Adamzat ja`miyetinde dinnin` kelip shig`iwi, tariyxi ma`selesi de ku`ta` qiziqli ma`sele. Onin` kelip shig`iwina eki tu`rde ko`qaras bar edi, birinshisi marksistlik bolip, onda qandayda bir da`wirlerde adamzat dinsiz jasag`an, bunnan g`0-n`0 min`jil burin din payda bolg`an dese, ekinshisi G`dinnin` kelip shig`iwi insaniyat payda boliw menen qa`liplestiG` dewshilerde bar.

Diniy oy pikirdin` sananin` kelip shig`iwina ja`ne psixologiya, sotsiaologiya, biologiyaliq, antropologiyaliq fenomenologiyaliq x.t.b. kontseptsiyalar dinnin` kelip shig`iw ma`selesinde tu`sindiriwge boladi. Geypara a`debiyatlarda dinnin` evolyutsiyaliq rawajlanwi na`tiyjesinde uriwshiliq,xaliq-milliylik xa`m dun`yaliq dinlerdin` tiplerin atap o`tedi.

A`yyemgi da`wirde ko`p min`jilliq tariyxina iye formalari bolg`anin ilimiy a`debiyatlarda atap o`tkeni ushin ayirimlaringa toqtap o`tpেকshimiz. Solardin` en`da`slepkilleri Totemizm- onin` urig`i, yag`niy “xaywawnlar xa`m o`simlikler menen adamlardin` qarindasliq baylanisi bar”lig`in tu`sindiredi. Xa`r bir uriw, qa`bilenin` uliwma belgileri to`temleri belgili o`simlik yamasa xaywanattan kelip shiqqan dep bilgen. Bir to`temge ta`n bolg`an urp a`detleri xa`m normalari qa`liplesken. Bul din formasi Arqa Amerika indeetslerinin` Ojibve qa`bilesinin` ati menen atalg`ani menen, Avstraliya, Orayliq Afrika negrleri arasinda taralg`ani xa`m qa`lipleskeni izertlengen. Biraq dun`yadag`i barliq dinlerde totemizm qaldiqlari ushiraydi. Bul dinde belgili bir birlestiriwshilik, ta`rtipke saliwshiliq sheklewshilik (G`TabuG`) waziypalarin atqarg`an edi.

2. Animizm (latinsha anhma- rux, jan ma`nisinde)ruxlardin` bar ekenligine isendiriw. Adamlar tabiyattin` ilaxiyda ku`shi, ruxin qorshag`an taw, da`r`ya, tog`ay, tas x.t.b. barlig`in solarg`a tabinip, xaqina duwa oqip, xa`r tu`rli ma`resimler o`tkergen. Totemizm xa`m animizmge baylanisli Orta Aziya xaliqlarina ko`plegen u`rp a`det, da`stu`rlerinde ushirasadi.

3. Shamanizm yamasa siyqirli (G`shamanG` so`zinin` tungus tilinen awdarmasi G`siyqirliqG` ma`niste) shamanlar, a`dette belgili ritual xa`reketler arqali dawis shig`arip, qosiq aytip, oying`a tusip, sekirip, nag`ara, qon`irawlar, namalar shertip o`zin ilaxiy ruxlar, dun`yasi menen baylanisqan, tilleskendey taqilette “siyqir” ko`rsetip adamlar isenimine diqqatina, oy pikirine ta`sir etken. Ilaxiy kushler menen bunday baylanisinin` usili, joli turmista na`ma`lim, aldin ala bilmeytug`in sharayatilardan kelip shiqan. Qaraqalpaqstanda porxanlar, Sibirdegi shamanlardan ayirmashilig`i az bolsada belgili waziypalar funktsiyalar atqarg`an edi. Biraq shamanlar a`yyemgi zamanlarda adamlardin` pikirlewin, sanasin isenimin bekkemlewde ulken rol` atqarip, ulken a`xmiyetke iye bolg`an. Siyqirliliq ko`rsetiwde ko`plegen maqsetler qoyilg`an, solardan to`rlerinenU` ziyan keltiriwshi, a`skeriy siyqirliq, muxabbat, den sawliqqa, awirg`an adamdi emlewge xa`m xawa rayina ta`sir etiwge baylanisli to`rde ta`sir etip atirg`an.

3. Fetishizm (frantsuzshadan alinip tumar) jansiz zatlarg`a isenim. Misali, xa`ykeller, suwretler, tumar, ko`z monshaq x.t.b. muqaddes ilaxiy kushke iye dep tusindiriledi. Solay etip a`yyemgi da`wirdegi diniy tusiniktin` eelementleri adamnin` o`mirisuriwine, jasawina turmis ta`rzine ta`si etiw arqali belgili isenimlerddi, ruwxiy keshirimlerin, dun`yag`a ko`z qarastarin, o`z-ara qatnasiqlarin retlestiriwge xizmet etken.

Bekkemlew ushin sorawlar

- 1.Diniy sana tiykarlarinin` qa`liplesiwi.
- 2.Dinnin` a`yyemgi formalari, fetishizm, totemizm, magiya, animizm, shamanizm.
- 3.Milliy dinler ha`m olardin` tiykarg`i belgileri

A`debiyatlar

1. Islam Karimov O`zbekstan XXI a`sir bosag`asindaU` qa`wipsizlikke qa`wipler, turaqliliq sha`rtleri xa`m rawajlaniw kepillikleri. No`kis., Qarag`alpaqstavn, a`99h
2. Islam Karimov. Ollox qalbimizda, yuragimizda.T.,a`999
3. Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar tug`risidagi Uzbekiston Respublikasining Qonuni (yangi taxriri) Uzbekiston Yangi konunlari.Na`9.T., Adolat, a`999. Xalq suzi, a`99h y a`o` may.
4. Juraev U, Saidjanov Y. Dune dinlari tarixi.T.,1998
5. Men` A. Istoriya religii.M., 1994
6. Mifi narodov mira-vg`-x tomax.M.,1977
7. Osnovi religiovedeniya. Uch.posyudlya vuzov pod red. M.N.Yablokova.M.,1995
8. Yuldosh Xujaev, X.Raqimjanov, M.Komilov. Dinshunoslik, ma`ruzalar matni. T.,2000
9. Mustaqillik ilmiy ommobop izoxli lug`avt.T.,1999
10. Vatan tuyg`usi.T.,

3.tema Milliy dinler.

Joba

1. Yaxudiyliktin` ju`zege keliwi ha`m ta`liymati.
2. Veda ha`m veda dinleri.
3. Konfutsishilik
4. daosizm
5. Sintoizm.

A`yyemgi dinlerden basqa xa`r t6rli milliy dinlerde qa`liplesti. Yaxudiylik dini eramizdan burinq`i 2000 jillardin` aqirinda Palestinada qa`liplesti, jeke qudayliq ideyasina ugitleydi. Yaxudiyliktin` muqaddes kitaplari «Tawrat» (Musa payg`ambar ta`repinen), «Bibliya» payda bolg`an. Onin` ag`imlari ekige bo`linip. a`yyemgi ag`imlari` Saduqiy, Farziy, Essey dep ataladi.

Milliy dinler - Bul din X a`sirdin` baslarinda yaxudiyler ma`mleketinin` qa`liplewiinde ulken rol` atqar`an. Xa`m da`slepki patshalar dinastiyasina negiz salg`an Iuda qa`bile siying`an. Bul dinnin` o`zine ta`n bolg`an 6rp-a`de da`st6rleri, bayramlari da bar. Orta Aziyag`a da bul din jetip kelip tarqag`ani boyinsha mag`liwmatlar da bar.
--

Xindstang`a ta`n bolg`an din bul induizm veda xa`m braxmanizm ideyalarinin` evolyutsiyasi na`tiyjesinde b.e.deyingi qmin`inshi jillar ortasinda payda bolg`an edi. Iudaizmde trimurti kontseptsiyasina negizlenedi. Dun`ya, a`lemdi, o`mirdi Braxma do`retken, onin` ja`ne de onin` Vishnu xa`m Shiva qudaylari da bar. Braxma a`lemdi do`retiwshi, Vishnu dun`ya nizamin uslap turiwshi, Shiva kosmosti joq etiw qudiretine iye. Sonin` ushinda iudaizmde vishnizm, shivaizm, eki ag`imlari qa`liplesken. Bul dinnin` ideyalari Vedalar (sanskrit tilinde Boljaw ma`nisinde) tiykarina eedana, ayirim dereklerde eee yamas eeeo a`psanaliq qudaylar tuwrali rawayatlaridi o`z ishine aladi.

Braxmanliq ta`liymati ja`miyette adamlar toparin kastalarg`a (sotsialliq qatlamlarg`a) bo`liwge negizlengen olar qudaylar atinan so`ylewge xuqiqili adamlar. Olardan keyingi sikkizimde (ustaz ma`nisinde) milliy dinler qatarina kirip,XVI a`sirde Arqa Batis Xindstanda payda bolg`an. Og`an tiykar salg`an guru (ustaz) Nanak (qryo-qteoj) bolipIlaxiyat kitabi “Grantx Soxib” (Janob Kitob) ideyasi mayda sawdagerler xa`m o`nermentlerdin` kastashiliq duzimi xa`m feodalliq duzimine qarsi naraziliq bolip esaplanadi. Kastalar kshatriyler- qudaydin` qoli, vayshiyler- qudaydin` sani, en` to`mengisi shudralar – qudaydin` ayag`inan kelip shshiqqan dep tusinik berilgen.

!yyemgi Naitayda Lao Tszi filosofiyaliq ta`liymati menen bir da`wirde (Kun fu Tszi) Konfutsiy (ttq-ruo) ta`liymati kelip shiqqan edi. Konfutsiyliktin` dereklerinen «Lung- Yuy («Sawbetlesiw xa`m oy pikirler b.e.d. VI a`sirde jazilg`an. Bul dinde eki printsip jent- insandi suyiwsilik nizami xa`m «Li» ja`miyetlik moral normalari, qag`iydalar, da`st6rler a`melge asirildi. Konfutsiyshiliktin` bas qudayi Aspan qudayi edi, keyin Konfutsiydin` o`zide ilaxiylestirileidi xa`m Naitayda milliy din bolip qaldi.

Daosizm taliymati b.e.IV-III a`sirlerde Naitayda qa`liplesti. Onin` filosofiyaliq printsipleri “Dao-Detszin”de berilip, danishpan Lao-Tszi ta`repinen jazilg`an. “Dao” - jol ma`nisinde bolip, ol a`lemnin` ma`nisi xa`m bas sebebi, dun`yanin` xa`r t6rliligi deregi, xa`mme na`rselerdin` anasi dep tusinik beredi. "Dao" diniy mazmunda bolip qalmastan, bir waqittin` o`zinde ol turmis qa`lpin, usilin, printsiplerinde belgilep bergen edi.

Yaponiyag`a ta`n bolg`an sintoizm- yapon tilinde sinto- qudaylar jolin bildiredi. Ol din buddizmnin` yapon turmisina kiriwi, menen qa`liplest`i. Xaliqtin` yariminas ko`bi eki dingede isenedi. Qort jilg`a deyin bul din Yaponiyada ma`mleketlik esaplang`an. Sintoizm qudaylari buddizmdegi xa`r t6rli personajlardidi ta`n aladi. Yaponiyada ken` tarqalg`an dinlerden esaplanadi.

Juwmaqlap aytqanda joqari da atap o`tken dinlerdin` xa`r biri meyli olar a`yyemgi uriwshiliq-qa`wimlik da`wirinde bolsin, a`llette belgili waziypalardi atqarip atirg`an edi.

Ta`kirarlaw ushin sorawlar.

1. Din degenimiz ne Dinnin` qanday funktsiyalarin, elementlerin bilesiz?
2. Iyman ne Oni qalay t6sinesiz?

3. Kanday a`yyemgi dinler bar?
4. Fetishizm degen ne? Magiya degen ne?
5. Milliy dinlerdin` ayirmashilig`i nede?

A`debiyatlar

1. Islam Karimov O`zbekstan XXI a`sir bosag`asindaU` qa`wipsizlikke qa`wipler, turaqliliq sha`rtleri xa`m rawajlaniw kepillikleri. No`kis., Qarag`alpaqstavn, a`99h
2. Islam Karimov. Ollox qalbimizda, yuragimizda.T.,a`999
3. Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar tug`risidagi Uzbekiston Respublikasining Qonuni (yangi taxriri) Uzbekiston Yangi konunlari.Na`9.T., Adolat, a`999. Xalq suzi, a`99h y a`o` may.
4. Juraev U, Saidjanov Y. Dune dinlari tarixi.T.,1998
5. Men` A. Istoriya religii.M., 1994
6. Mifi narodov mira-vg`-x tomax.M.,1977
7. Osnovi religiovedeniya. Uch.posyudlya vuzov pod red. M.N.Yablokova.M.,1995
8. Yuldosh Xujaev, X.Raqimjanov, M.Komilov. Dinshunoslik, ma`ruzalar matni. T.,2000
9. Mustaqillik ilmiy ommobop izoxli lug`avt.T.,1999
10. Vatan tuyg`usi.T.,

4- Tema: Zardushtiylik. dini

J O B A.

1. Zardushtiylik dininin` payda boliwi.
2. Zardushtiylik taliymati. "Avesto" tariyxiy xa`m manawiy miyrasimiz.
- 3 Zardushtiylikdini elementlerinin` xa`zirgi zaman dinlerindeki ko`rinisi.

1. Zardushtiylik dininin` payda boliwi.

Zardushtiylik dini a`yyemgi Iran xa`m Orta Aziyada eramizdan buring`i VI-V a`sirlerde payda boldi xa`m onin` payg`ambari Zaratushtra ta`repinen do`retilgen. Zardushtin` tariyxta bolg`ani yamasa bolmag`ani tuwrali xa`r tu`rli pikirler bar. Dereklerde ol eramizdan buring`i o`w0 jillarda tuwilg`an filosof, ilaxiyatshi, shayir edi. Zardusht Orta Aziyadag`i ko`pqudayliqqa negizlengen a`yyemgi diniy tu`sinikler xa`m isenimlerdi o`zgertip jan`a dinge negiz salg`an adam.

Zardushtiylik dini - a`yyemgi Iran xa`m Orta Aziyada eramizdan buring`i VI-V a`sirlerde payda boldi xa`m onin` payg`ambari Zaratushtra ta`repinen do`retilgen.

Zardushtin` tuwilg`an xa`m da`slepki diniy xizmetleri baslang`an jer tuwrali eki pikir- birinshisi, Batie teoriyasinda ol Meda (Xa`zirgi Iranda) onin` Watani boldi dep da`lilleydi. Yag`niy Zardushtiylik dininin` a`yyemgi Iranda ken` tarqalg`anin xa`m onin` muqaddes kitabi esaplang`an Avesto en` birinshi ma`rtebe jazilg`an nusqasi iranpaxlaviy tilinde bolg`an dep da`lilleydi. Ja`ne ekinshi pikir Shig`is teoriyasinda Zardushtin` Watani xa`m bul dinnin` tarag`an makani Xorezm bolip esaplanadi xa`m ko`plegen dereklerde bul pikir ilimiy da`liylin tapqan. Xorezm birinshi bolip Zardushtiylik muqaddes otin Atar xurra javg`ilg`an xa`m Axuramazda Zardusht penen baylanisqan jer esaplanadi. Misali, Avestoda` birinshi ma`rtebe muqaddes ot (alaw) Atarxurra, Eranvej(Ayrianvedja)da jag`ildi deyiledi. Eranvejdin` geografiyalik xa`m tabiyg`iy tariypi Xorezmge tuwra keledi. Bunnan tisqari Avestodag`i Sogd(Sogdina), Mauru(Marv),Batxi (Baktriya) x.t.b. ma`mleket atlari xaqiyqatliqqa tuwra keledi.

Jurtbasimiz Islam Karimov Turkistan gazetasi xabarshisinin` sorawlarina bergen juwaplarinda «Ilgeride bir neshe ma`rtebe atap o`tkenimizdey, xa`r bir xaliq, sonin` ishinde o`zbek xalqinin` da tariyxi ta`kirarlanbas bolip esaplanadi. Biz ja`xa`n maydaninda ku`ni keshe payda bolg`an xalq emespiz. Bizin` milletimiz, xalqimiz kuxna Xorezm jerinde «Avesto» payda bolg`an zamanlardan beri o`z o`miri, turmisi, o`z ma`deniyati, o`z tariyxi menen jasap kelmekte....» dep atap o`tti. Mine usinday baxali pikirdey kelip shig`ip biz Zardushtin` Watani,onin` da`slepki ma`kani xa`m «Avesto»nin` kelip shiqqan jeri bul Xorezm, Sogdiana, Fergana yamasa Baktriya aytiwg`a boladi. «Avesto»niq «Yasht» bo`liminde bayan etiliwine qarag`anda Zardushtin` Watanaslari og`an isenbey, onin` taliymatin qabil etpeydi. Sonda ol watanin taslap qon`si ma`mleketke keledi, ol jerdegi malika Xutoasa xa`m shax Vishtaspanin` isenimine, qollap quwatlawina erisedi. Son` qon`si ma`mleket penen uris baslanip Vishtaspa jen`iske erisedi. Na`tiyjede bul taliymat xaliqlar arasinda ken` taraladi. Shax Vishtaspa pa`rmanina muwapiq Zardushtin` a`g`00 baptan ibarat pa`ndnamasi Avestonin` a`yyemgi bo`legi «Got»ti jazip tapsirip shaxtin` xa`mirin orinlaydi. «Avesto» Zardusht ta`repinen jazilip, toplanip bolg`annin keyin, eramizdan aldiqq`i VII a`sirdin` aqiri xa`m VI a`sirdin` birinshi yariminda arnawli ka`tib, xatkerler ta`repinen a`g` min` o`gizdin` terisine altin suwi menen ko`shirilgen.

2. Zardushtiylik taliymati. “Avesto” tariyxiy xam manawiy miyrasimiz.

«Avesto»nin quramina kirgen materiallar ilimpazlar ta`repinen uyrenilip, onin` g`u00 jildan aslam tariyxin da`liylledi xam g`u00 jilliq yubileyin nishanladi. Zardushtiylik taliymati Orta Aziyada a`yyemgi da`wirde qa`liplesken ta`biyat ku`shlerine a`sirese otqa siyiniw ayriqsha orin bolip, oni ilaxiylestiriwge baylanisli isenimlerge iye progressiv, monotestlik din esaplanadi. Onin` negizinde dun`ya qarama qarsiliqlar gu`resinin` tiykarinda quriladi. Jaqsiliq xam jamanliq, jaqtiliq xam qaran`g`iliq, o`mir xam o`lim ortasinda turaqli gu`res dawam etedi. Barliq jaqsiliqlardi Axuramazda xam jamanliqlardi Anxramayn`yu yamasa Axriman belgileydi. «Avesto»nin` ko`plegen bo`legi jog`alg`an tek g`ana jetiden bir bo`legi qalg`an. Ilimde «Avesto»nin` u`sh quramin tariyxiy da`wirin ko`rsetedi.

a`. En` a`yyemgi bo`legi (b.e.d.g`000-e000) Yashtlar bolip, onda qa`bile uriwshiliq da`wiri, ko`p qudayliq pikirleri ko`rsetiledi.

g`. Gotlar bo`leginde Axuramazda qudayi tuwrali talia`ymati bolip, ol Zardushtin` do`retiwshiligine tiyisli (b.e.d. VI a`sirde).

e. A`yyemgi ko`p qudayliq xam keyingi bir qudayliq ideyalari arasinda gu`res sharayatinda, xa`r ekewin kelistiriwshi mazdakiylik taliymati qa`liplesedi.

Zardushtiylikte orinsiz qan to`giwler, qurbanlar beriw, a`skeriy soqilig`isiwlar, basqinshiliq urislari qaralanip, turaqli tinish-tatiw turmis keshiriwge, miynetke, diyqanshiliq, sharwashiliq penen shug`illaniwg`a shaqiradi. Materialliq, molshiliqqa erisiw ushin jawizliqqa qarsi gu`resiw ja`ne jer ashiw, bag` baqsha egiw, suwg`ariw qurilmalar quriwg`a shaqirg`an, oni buzg`anlardi ulken gunalar dep sanag`an.

Zardushtiylik taliymatinda bizin` ushin muqaddes bolg`an ruwxiy-manawiy a`dep-ikramliliq, ta`lim ta`rbiya, xuqiqiy qa`diriyatlar xam oy-pikirler ulken a`xmiyetke iye.

Zardushtiyliktin` muqaddes kitabi «Avesto»da ruwxilig`imizdin` manawiy a`lemimizdin` ra`n`-ba`ra`n` qirlarina baylanisli pikirler ku`ta` ko`p. Insannin` ruwxiy jetikligi onin` dosliqqa sadiqlig`i, keshirimliliq, jawizliq qa`lbin miyrimlilik nurina toltira biliwi, jamanliqqa jaqsiliq penen juwap bere aliwi za`ru`r. «Avesto»da “o`zgelerdi jaqsiliqqa jollay alg`an adamlardi jaqsi adam dewge boladi», «Tan`ri rastgo`ylerdin` na`zerin qorg`aydi», «Mag`an xam mishe g`ayrat xam shidam ber, meni xam mishe g`a`plet uyqisinin oyat», «kaerde eki dene birin-biri qollap quwatlasa, sol jerde isi on`inan keledi». Bul dinde iyman, isenim, ilm uyreniw, pa`klik xam jetiklik, ka`sip-o`ner, ilm menen xadal riziqtawip jasaw kerekligi ko`rsetiledi. Miynet etiw xam jaqsiliqlar, belgisi insaniylik, a`sirese xa`r bir adamnin` bergeni so`zinin` ustinen shig`iw, og`an sadiq boliw, qarizdi o`z waqtinda to`lew, aldamaw, qiyamet etpew imanliliq belgisi ekenligi atap o`tileti.

Avestoda ta`lim ta`rbiya ma`selelerine de ulken kewil bo`linedi, xa`r bir adam xadal, kewli taza, paydali miynet penen shug`illaniwi, ma`naviy xam den sawlig`i bekkem, sag`lam bolip o`siwi, ta`rbiyalaniwi kerekligi aytiladi. Sol da`wirlerde balalar r jasqa deyin ata anasi ta`repinen, tten i ge deyin jeke mug`allimnin` qadag`alawinda xam ta`rbiyasinda boliwi, qizlar a`t jasqa deyin, ul balalar a`u jasqa shekem mektep, medreselerde ta`lim aliw kerek bolg`an. Bilim beriw o`ndiris penen baylanistirip, sharwashiliq, bag`shiliq, eginlerdi egiw, o`siriw isleri uyretilgen. Ko`birek matematika, astronomiya, tariyx, xuqiq pa`nleri oqitilg`an. Ustazlar tuwrali Avestoda barliq bilim xam o`nerdin` gilti bolg`an yazdong`a maqtaw, og`an iseniwi so`zleri aytilg`an. Ol xam me na`rseni biliwshi, do`retiwshi sipatinda ustazlar ustazi esaplang`an. Avestoda bay xuqiqiy qa`driyatlarda sawlelenip, onin` ma`nisi, ideyalari xa`zirgi waqitta da ulken a`xmiyetke iye. Bul kitap boyinsha xuqiqiy ideyalar ush na`rsege suyenedi` jaqsi pikir, jaqsi ta`rtiplerdi ornatiw ja`miyetlik xam adamlar arasinda qatnasiqlarda so`zdin` muqaddesligi ayriqsha a`xmiyetke iye. So`z xaqiyqattin` turmisliq belgisi sipatinda qa`dirlenedi. Eki turli jaqsi (ezgu) so` –xuqiqiy minnet sipatinda xaqiyqattin` belgisi bolip qa`dirlenedi. Birinshisi- saltanatli ra`wishte ant ishiw (varuna) tu`rindegisi so`z, bug`an baylanisli adam bul xa`reketti islew yamasa islemewge minnetlenedi xam saltanatli so`z beredi.

Ekinshisi bul jazba tu`rdegisi so`z. Bul xuqiqiy tilde shartnama yamasa pitim deyiledi. Oni Avestoda Metra degen at penen atap, ta`repler bir na`rse tuwrali o`z-ara kelisip so`z berisedi. So`zinde turmag`an ta`rep jazalanadi.

Asha dep atalg`an xuqiqiy normalarda xaqiyqat, ta`rtip, xuqiqiyliq waziypasi ju`klengen. Eger xaiyqatti buzsa oni yubuzg`inshi dep atag`an. Yamasa an`yan- xuqiqqa saykes, mas adam, xam drugvat- xuqiqti buzg`an adam, - dep bo`lip qarag`an. Ant iship, so`z bergeni adam sol antin buzsa, orinlamasa onin` xaqilig`in da`liyllew ushin Ordamiya –sinaw da`stu`ri qollanilg`an. Sinaw ot penen sinawda ko`kireine temirden qizdirip basiw arqali xam suw menen sinawda

o`tkerilgen “Avesto”da uliwma sinawdin` ee usili qollanilg`an. Misali suwg`a sungitiw, ot arasinan ju`girtiwi, du`re uriw x.t.b. Sonin` ushinxa`r bir adam o`z so`zine sadiq boliwi, elin satpawi, qa`liplesken ta`rtip qag`iydalardi saqlawı kerek dep oni talap etken. B.e.d. VII-VI a`sirlerde Zardushtiylik dini dun`ya ko`leminde en` a`yyemgi dinlerden esaplanip, Orta Aziya, A`zerbayjan,Iran,Kishi Aziya xaliqlarinin` isenim deregi esaplang`an.

Iransaxlar da`wirinde Iranda ra`smiy ma`mleketlik din bolip xizmet etti. Orta Aziyani araplar islamlastirg`ang`a shekem Zardushtiylik jergilikli xaliqtin` tiykarg`i dini esaplang`an. Buni ayirim arxeologiyaliq, tariyxiy izertlewler aniq da`liylleydi. Zardushtranin` tiykarg`i kontseptsiyasi bul pu`tkil jansizlar pataslig`i xaqqindag`i taliymat, yag`niy jansiz o`li denelerdi ka`ramatli jaratilistan jerden, ottin, suwdan xa`m xawadan bo`leklew bolip esaplanadi.

3 Zardushtiylikdini elementlarini xazirgi zamon dinlaridagi ko'rinisi.

Zaratushtra da'sturi ta'n ayriqsha na'rase o'li jerlew da'sturi, o'lilerdin etin suyeginen tazalaw ushin olardi arnawli jayg'a daxmag'a (ma'selen, No'kis rayoninin Shilpiq qalasi daxma esaplang'an) aparip taslag'an. Ol jerde qarg'a-quzg'inlar, jabayi xaywanlar ta'repinen etinen tazalang'an adam suyekleri jiynalip, arnawli suyek saqlag'ish – ossuariyg'a salip ko'mgen yamasa arnawli jerge qoyilg'an. A'yyemgi ossuriyler ishi quwis, adam yamasa sandiq, guze formasinda kuydirilgen ilaydan yamasa alebastrdan islengen, ayirimlari xa'r tu'rli ren'degi syujetli nag'islar, diniy simvollar menen bezelgen. Ossurayler ko'milgen ulken eski mazarlar O'araqalpaqstannin rayonlarinan Xojelide-Mizdaqxan kompleksinde, jergilikli xaliq ol jerdi Jumart qassap degen at penen ataydi. No'kim rayoninda -Toqqala, A'miwdar'yada -O'ubataw, Bozatawda-Ku'yikqala, To'rtkulde- O'oyqirilg'an qala qoyimshiliqlarinda arxeologiyaliq izertlewler na'tiyjesinde tabilg'ani ma'lim. Zorastrizmdegi bul da'sturi onin qag'iydalarina muwapiq sha'rtli belgisi retinde qabil etilgen. Mizdaqxan kompleksidagi Zoroastristik da'sturlerdi O'arataw, O'usxana taw, Porli taw, Jumir taw dizbeklerinen, Ustirt biyikliginen ko'riwge boladi. Ja'ne ayriqsha atap o'tetug'ini No'kis rayoni jerindegi Toq tawin IV-VIII a'sirlerge tiyisli ossuariyliq qoyimshiliqlar ashildi. Erte zamanlarda Tok qalanin orninda qala i Ashraf qalasi qaldiqlari saqlang'an. Etnograf G.P.Snesarevtin a'otu jili Xorezmde Shavat xa'm Gurlen rayonlarinda jazip alg'an mag'liwmati, qala i Ashraf (Tokqala) O'ubla Aral boyindagi belgili bes qala qatarina kirgizilgen Xazarasp, Xiywa, Urgenish, qala i Ashraf xa'm O'iyat qalalari esaplang'an.

Xazirgi ku'nde Zardushtiylikke isenetug'inlar sani kemeyip ketken. Olar Xindstannin Bombay, Gujarat shatatlarinda (a'a'tmin'g'a jaqini) xa'm Irannin geypara shetki walayatlarinda saqlanip qalg'an. Bombayde Zardushtiylerdin ma'deniy orayi Koma atindagi institut isleydi. Avestonin saqlanip qalg'an r kitabi bolip, sonin birinshisi Vadovdat (da'wirlerge qarsi nizam) dep ataladi. Ol g'g' baptan turadi, Zardusht penen Axuramazda soraw juwaplari xa'm muloqati tiyisli. Ekinshisi Yasin bolip Zardushttin xatlari (namalari) yamasa botlardi o'z ishine alg'an. Ushinshisi Visparat- a'lemdi biliwge tiyisli na'siyat –ugitlerden, to'rtinshisi Bundaxash -qudaydin zalim ku'shlerge qarsi gu'resin tariypleytug'in, ulig'lawshi g'g' a'yyemgi qosiqlar toplanin quraladi.

Avesto tuwrali ku'ta ko'plegen derekler, pikirler, izertlewler, kitaplar dun'ya juzinin xa'r tu'rli tu'pkinde jazilip avestonin ilimi rawajlandi. %zbekstan xa'm O'araqalpaqstan ilimpazlari S.P.Tolstov, N.M.Malmeev, T.Kerim, M.Usmanov, M.Isxokov, S.Kamalov, J.Bazarbaev, M.Mambetullaev, F.Suleymanov, A.Irisov x.t.b. shet elli ilimpazlardan Meri Boys (r tomliq kitabi), Anketil Dyupperon, Jorj Bauje x.t.b. baxali miynetlerin atap o'tiw mumkin.

Sonin menen qatar Zardushtiylik dinidagi ko'plegen diniy ideyalari, normalar, a'dep ikramliliq, xuqiqiy, dun'yani biliw, filosofiya, etikaliq, tariyxiy mag'liwmatlar xa'm oy pikirler basqa dun'yaliq dinlerge islamg'a, buddizm, xristianliq, iudaizm de ushirasadi o'tkenligin atap o'tiw kerek.

Bekkemleu ushin soraular

1. Zardushtiylik dininin ta'liymati, onin jeke qudayliq ideyasini u'gitlewleri.
2. «Avesto» Zardushtiylik dininin muqaddes kitabi.
3. Zardushtiyliktin du'n'liq dinlerge qaliplesiwine, filosofiyligini oy-pikirlerdin rawajlanuina ta'siri.

Paydalang'an a'debiyatlar

1. Abdusamedov A “Dinlar tarixi, T., 2004
2. X.Yuldoshxujaev, D.Raximjonov, M.Komilov. Dinshunoslik maruzalar matni. T., 2000.
3. A.Muminov, X.Yuldoshxujaev. Dinshunoslik. T., „Mexnat“, 2004.
4. U.Juraev, Y.Saidjonov. Dune dinlari tarixi. T., 1998.
5. A.K.Muminov. Dinshunoslik asoslarini uqitish va urganishning yagona kontseptsiyasi. T., 1999.
6. Dinshunoslik darslik. T., «Mehnat» 2004

5 tema Buddizm

Jobasi:

1. Jaxan dinleri xakkinda.
2. Buddizmnin payda boliui.
- 3 Buddizm taliymati xem onin tarkaliui.

1. Jaxan dinleri xakkinda.

Din tariyxinda a`xmiyetli da`wirleri bul dun`yaliq dinlerdin` buddizm, xristianliq xa`m islamnin` payda boliui bolip esaplanadi. Milliy dinlerden dun`yaliq dinlerdin` o`zgesheligi olar milletler araliq xarakterge iye. Bul diniy sistemalardin` payda boliwi xaliklardin` turmisinda a`xmiyetli tariyxiy jagdaylardin` ju`zege keliwi menen baylanisli. Misali buddizm b.e.sh. VI a`sirde a`yyemgi Xindstanda qul iyelewshilikdin` ku`shli rawajlaniw protsessi menen baylanisli diniy ideologiya sipatinda payda boldi. Xristian dini Rim imperiyasinda qul iyelewshilikdin` teren` krizisi da`wirinde ideologiyaliq ko`rini. Islam dini Arabstan yarim atawinda a`yyemgi uriwliq qa`wimlik du`zimnin` krizisi da`wirinde payda bolg`an.yu Bul dinler ja`miyetlik rawajlaniw din` xa`r qiyli da`wirlerinde payda bolsada adamlar ja`miyetinin` milliy ma`mleketlik shegaralarinan shig`ip, dun`yaliq dinlerge aynaldi. Dun`yaliq dinlerdin` payda boliwi – bul xa`r qiyli xaliqlar, ma`mlekeler ortasindag`i siyasiy, ekonomikalik, ma`deniy baylanislardin` rawajlaniwinin` na`tiyjesi bolip esaplanadi.

Buddizm - xindstanda diniy filosofiyaliq ta`liymat sipatinda payda bolip, onda ko`plegen nizamliq derekler xa`m ko`p sanli diniy bag`darlar bar.

Xa`r bir dun`yaliq din belgili bir tariyxiy jag`daydi, xaliqlardin` belgili ma`deniy tariyxiy jag`daylarında juzege kelgen. Sonliqtan dun`yaliq dinlerdin` xa`r birinin` o`zinin` xarakterli o`zgesheligi bar.

:sh dun`yaliq dinnin` en` a`yyemgisi buddizm bolip, ol eramizdan aldinq`i VI-V a`sirlerde Xindstanda juzege kelgen. Bul dinge iseniwshiler O`ubla, O`ubla-Shig`is, Shig`is Aziya ma`mleketlerinde, Shri-Lanka, Xindstan, Nepal, Butan, O`itay, Singapur, Malayziya, Mongoliya, Koreya, V`etnam, Yaponiya, Kombodja, Birma, Tayland, Laos, Evropa xa`m Amerikanin` geypara jerlerinde, Rossiyanin` arqasi Buryatiya, Kalmikiyada jasaydi.

Xa`zirgi waqitta ko`pshilik ma`mleketlerdin` xuqiq normalarina tiykarlanip dinge iseniwshilerdin` sani esapqa alinbaydi. Sonliqtan shama menen dun`yada buddistlerdin` sani r00 mlnq`a jaqin dep, al olardan a` mlnq`a jaqini monaxlar dep esaplaniladi.

Buddizm xindstanda diniy filosofiyaliq ta`liymat sipatinda payda bolip, onda ko`plegen nizamliq derekler xa`m ko`p sanli diniy bag`darlar bar.

Buddizmnin` tu`rli milletler ta`repinen ken` tu`rde qabil qiliniwi xa`m onin` tarqalip ketiwinin` sebebi onin` tu`rli milliy xa`m diniy da`stu`rler menen kelise aliwi bolip, bul na`rse buddizmnin` trmistin` barliq tarawlari, sonin` ishinde diniy, ma`deniy, siyasiy, ekonomikalik qatlamlarg`a kirip bariwina sebep boldi.

2. Buddizmnin payda boliui.

Buddizmnin` tiykarin saliwshi tariyxiy shaxs Ilimpazlar bizge shekem jetip kelgen derekler menen buni tastiylaydi. Buddizmnin` tiykarin saliwshi xaqqinda xabar beriwshi fol`klor xa`m a`debiy shig`armalar oni Siddxartxa, Gautama, Shakyamuni, Budda, Tadxagata, Djipa, Bxagavan siyaqli atlar menen ataydi. Bul atlardin` ma`nisleri to`mendegishe, Siddxartxa- jeke ati, Gautama- uriw ati, Shakyamuni- shaklar qa`wiminen shiqqan danishpan, Budda- nurlang`an, Tadxagata- sonday qilip sonday ketken, Djipa- jen`impaz, Bxagavan- ta`ntana qiliwshi. Bul atamalar ishinde en` belgilisi Budda bolip, usi attan dinge buddizm atamasi berilgen.

Xa`zirgi ku`nde Buddanın` bes biografiyasi ma`lim.

1. Maxavostu- eramizdin` II a`sirinde jazilg`an.

2. Lalitapvistara- eramizdin` II-III a`sirinde jazilg`an.

3. Buddaxacharita- Budda filosoflarinin` biri Ashvagxaniy ta`repien eramizdin` I-II a`sirinde do`retilgen.

4. Nidanakatxa- eramizdin` I a`sirinde jazilg`an.

5. Abnaxish kramansutra.

Bul biografiyalar arasinda tiykarg`i qarama qarsiliq Buddanın` qaysi jillarda jasag`anlig`inda. Olar eramizdan aldinq`i IX-III a`sirler arasinda tu`rli mu`ddetlerdi ko`rsetedi. Ra`smiy buddaliq esapqa bola Budda eramizdan aldinq`i yg`e jilda tuwilip, trr jili dun`yadan o`tken biraq ko`pshilik izertlewshiler eramizdan aldinq`i tyr-rie jillarda jasag`an dep esaplaydi. Geyparalari ty0-ri0 jillar dep ko`rsetedi.

Biografiyalarda Buddanın` xaqiyqiy turmisi menen a`psanaliq turmisi aralasip ketedi. Siddxartxa Shak qa`wiminin` patshalarinin` biri Shuddxodanın` balasi edi. Onin` sarayi Gimalay taw eteginde Kapilavasti degen awilda bolg`an. Anasi malika – Mayya. Patsha balasin xesh bir kemshiliksiz ta`rbiyalap, qon`si patshalardin` birinin` qizi Yashadxarag`a uylendirip, onnan Raxula atli bala tuwiladi. O`yinshiliq ko`rmey o`skan Siddxartxa qartayg`an, awiriw, miynetli qa`lender g`arrini ko`rip, qatti ta`sirlenip, insandi qiyinshiliq xa`m azaptan qutqariw jollarin izlep, e0 jasinda saraydi taslap, t qa`lenderge qosilip awilma-awil gezip, aqirayag`inda bul jollarda belgili maqsettin` joq ekenligin an`lap, olardan ayirilip, tog`aylardi gezip, bir terektin` astinda dem aliw ushin otiradi, xaqiyqatliqti tappag`ansha bul jerden turmawg`a wa`de beredi. Bul otiriwdin` ro- shi ku`ni qlbine {sen xaqiyqatliqti taptin`} degen dawis keledi. Onin` ko`z aldinda pu`tkil barliq ko`rinedi. Ol xa`mme jerde asig`isliqti, umtiliwshiliqti ko`redi. %mir shegi joq uzaqliqti go`zlep o`tip baratirg`an edi. Insan aqili jetpes bir ku`ni – Trishna-jasaw umiti xa`mmenin` tinishin buzip, o`ltirip ja`ne qayta jaratar edi. Mine endi Budda kimga qarsi gu`resiw kerekligin an`ladi. Sol payittan Budda- nurlang`an dep ataldi. Ol astinda otirg`an terek nurlang`an terek dep ataldi.

Budda o`zinin` birinshi taliymatin Varanasi qasindag`i Rishipatana bag`inda o`zinin` bes qa`lender doslarina tu`sindirdi, olar Buddanın` birinshi sha`kirtleri boldi.

Budda o`z sha`kirtleri menen ju`rip, ta`liymatin tarqatqan. Budda r0 jil dawaminda Xindstannin` tu`rldi jerlerinde o`z taliymatin tarqatip, i0 jasinda Kushtnagara degen jerde dun`yadan o`tken. Onin` denesi xind da`stu`ri boyinsha ku`ydirilip, ku`li i budda ja`miyetine bo`lip berilip, xa`r bir ja`miyet oni ko`mgen jerine ibadadxana qurg`an.

Buddanın` o`miri xaqqinda tu`rli a`psanalar payda bolip, bular boyinsha Budda ko`p jillar dawaminda ko`p tu`rli adamlar xaywanlar tu`rinde tuwilg`an` ir ma`rte ruxaniy, ti ma`rte patsha, g`r ma`rte dindar, a`e ma`rte sawdager, a`ima`rte maymil, a`g` ma`rte tawiq, i ma`rte g`az, y

ma`rte pil, sonday-aq baliq, qurbaxa, tishqan, qoyan tu`rlerinde tuwilg`an. Barlig`i bolip tt0 ma`rte tuwilg`an. Ol qay jerde, qay tu`rde tuwiliwin o`zi belgilegen.

Son`g`i ma`rte qudaylar insaniyatti tuwri jolg`a baslawi ushin insan ko`rinishinde do`retken. Bul a`psanalardin` geyparalari boyinsha jer ju`zinde Gautamag`a shekem y budda o`tken. Sonliqtan buddizmnin` muqaddes jerlerinde u ibadaxana salinip, u terek egiledi. A`psanalar boyinsha g`r budda a`wladi o`tken dese, geyparalari min`lap buddalar o`tken deydi.

3. Buddizm taliymati xem onin tarkaliui.

Buddizm a`yyemgi Xind diniy filosofiyaliq taliymati negizinde ju`zege kelgen, a`meliyattan xa`m teoriyadan ibarat diniy sistema. Onin` tiykari- {%mir- bul azap, aqiret} degen ideya. Budda nizamlari boyinsha adam o`zine maslang`an bolip, o`zinen tuwiladi, o`zin-o`zi joq etedi, yaki qutqaradi. Bul na`rse Buddanın` bodxi bay tereginin` astinda ashqan {ulli to`rt} shinliqta bayan etiledi. Ulli shinliqlardin` birinshisi` bul dun`yadag`i tiri jasawshiliq azap aqiret, ja`birleniw, japakeshlik bolip tabiladi, tuwiliw-azaplaniw, keselleniw-azaplaniw, muxabbat-azaplaniw, o`liw-azaplaniw x.t.b.

- ekinshisi` sol azap aqiretlerdin` sebebi adamnin` o`zinde jaylasqan. Bul sebeplerge adamg`a ta`n bolg`an o`mirden la`zzet aliwg`a, baxitli bolip jasawg`a umtiliwshiliq, bayliqqa, a`melge qizig`iwshiliq x.t.b.

- Ushinshisi` Azap aqiretlerden qutilwdin` jollari xaqqinda. Bular adamnin` o`z tilekleri menen na`psilerin tiyiwi, quwanishqa, baxitqa, muxabbatqa, a`melparazliqqa, umtiliwshiliq qa`siyetleri menen sezimlerin waz keshiw.

- To`rtinshisi` - azap aqiretlerden qutiliw ushin to`mendegi na`rselerge a`mel qiliw kerek. Bul joldan barg`an adam Budda jolin tutadi.

- Buddizm taliymati tiykarinan u`sh bo`limnen ibarat.

I. Meditatsiya.

II. A`dep ikramliliq.

III. Danaliq.

IV. Meditatsiya`

a`. Duris tu`sinuw.

g`. Duris niyet qiliw.

e. %zin duris tutiw.

r. Duris an`law

t. Duris xa`reket qiliw.

y. Duris qatnasiqta boliw.

u. Duris pikir ju`rgiziw.

i. Duris so`ylew.

I. A`dep ikramliliq normalari - Budda "Pancha Shila" na`sixati.

a`. Adam o`ltiriwden saqlaniw.

g`. Urliqtan saqlaniw.

e. Nekege biyopaliq islemew.

r. %tirik so`ylemew.

t. Ma`siretug`in ishimliklerdi ishpew.

y. Tu`sten keyin awqatlaniwdan saqlaniw.

u. Oyin ku`lkiden saqlaniw.

i. Bezeniw, boyaniwdan saqlaniw.

I. Danishpanliq- bul buddizmnin` tiykarig`i maqseti bolip, zatlar tabiyatin duris tu`sinuw.

Tu`rli mayda toparlardi esaplag`anda buddizmde eki ag`im bar`

a`. Xinayana (kishi digirshik).

g`. Maxayana (ulken digirshik).

Buddizmnin` tarqaliwinda Sangxa-budda ja`miyetlerinin` roli ulken. Olar jildin` xawasi jaqsi bolg`an o ayda qalama qala, awilma-awil ju`rip, budda ta`liymatin tarqatqan.

Eramizdan aldin`g`i g`ue-g`eg` jillari xukmranliq etken imperator Ashoka da`wirinde buddizmnin` taraliwina ulken mu`mkinshilik buddizmnin` taraliwina ulken mu`mkinshilikler jaratilib berilgen. Budda ja`miyetleri xa`r qanday basqa din, ma`deniyat yaki urp a`detler qorshawinda, aralasmiwinda bir neshe ju`z jillar o`zlerin saqlap, reti kelgende olarg`a o`z ta`sirlerin ko`rsetken.

Buddizm eramizdan aldin`g`i bir min` jilliqtin` aqirinda Orta Aziya xa`m Aldin`g`i Aziyani o`zishine alg`an O`ushan imperiyasina kirip keldi. Uratapa, Dalvarzintepa, O`uwa, Zartepa, O`arawiltepa, Ayritam esteliklerinde tabilg`an budda musinleri O`ushan imperiyasinda buddizmge ulken a`xmiyet berilgeninen da`lalat beredi. Buddizm I a`sirde O`itayg`a, IV a`sirde Koreyag`a, VI a`sirde Yaponiyag`a, VII a`sirde Tibetke, XIII- XVI a`sirlerde Mongoliyag`a, XVII- XVIII a`sirlerde Buryatiya xa`m Tuvag`a, XIX-XX a`sirlerde Amerika xa`m Evropag`a kirip baradi. O`itay dereklerinde xabar beriwinshe O`itay territoriyasinda buddizm taraliwinda bizin` ulkemizden shiqqan budda alimlarinin` ulesi ulken eken. O`itayda Samarqand, Buxavra, Shashli Budda alimlarinin` maxbaralari muqaddes orin esaplanadi.

Buddizmnin` basqa jer juzilik dinlerden o`zgesheligi ka`ramatli bir quday ideyasi joq. Buddizm taliymatinda xesh qashan basqa qudaylarga` siyiniw qadag`an etilmegen. Biraq olarg`a ibadat etiw, insang`a waqtinsha ta`selle beriw

mumkin, biraq Nirvana (o`shiw degen ma`nide) jag`dayina alip barmaydi, tek g`ana Budda nirvanag`a alip barip, insandi qiyinshiliqtan qutqaradi dep tu`sindiredi.

Buddizm taliymati bir qatar toplamlarda bayan etilgen. Olardin`en` tiykarg`isi- Tripitaka (yamasa Tipitaka) – ush sawat ma`nisi an`latadi. Xa`zirgi da`wirde Shri Lankada saqlang`an. Ol eramizxdin` baslarinda qa`liplesip, buddizmnin` xaqiyqiy ma`nisi esaplang`an sutra tekstleri, a`dep ikramliliq tekstleri, buddizmnin` filosofiyaliq xa`m psixologiyaliq mashqalalarina arnalg`an tekstlerden ibarat. Keyin ala sankrit, qitay, tibet, kxmer xa`m yapon tillerinde buddizmge tiyisli a`debiyatlar ken` tarqalg`an, biraq olardin` tariyxiy a`xmiyeti kemlew bolip, Budda o`mirine tiyisli rawayatlar Tripitakada ja`mlengen.

Bekkemlew ushin sorawlar.

1. Dun`yaliq dinler xaqqinda tu`sinigin`.
2. Buddizmnin` tiykarin saliwshi kim.
3. Buddizm qay da`wirde, qay jerde payda bolg`an.
4. Buddizm taliymatinin` negizi.
5. Buddizm qashan, qaysi ma`mleketlerge tarqalg`an, onin` muqaddes kitabi qaysi.

A`debiyatlar.

1. Juraev U, Saidjanov Y. Dune dinlari tarixi. T., a`oii.
2. Men` A. Istoriya religii. M., a`oor.
3. Mifi narodov mira. V g`-x tomax. M., a`oue.
4. Vasil`ev A.S. Istoriya religii Vostoka. M., a`oou.
5. Dinshunoslik. Ma`ruzalar matni. T., g`000.
6. Dinshunoslik asoslari. Professor A. Abdusamedov taxriri ostidla. T., a`oit y.

6. tema Xristianliq.

Jobasi:

1. Xristianliqtin` payda boliwi. Xristianliqtin` bo`linip ketiw sebepleri.
2. Xristianliqtin` tarmaqlari.
3. Xristianliqtin` sektalari.

1. Xristianliqtin` payda boliwi.

An`izlarda aytiliwinsha Iisus dun`yag`a kelmesten aldin Polestina xalqina (Israil perzentlerine) olardin` ba`rshe gunalarinan azat etiw ushin xa`m o`z janin qurban etip basqalardin` gunasin juwatug`in, quday ta`repinen jiberilgen ka`ramatli qutqariwshi, onin` wa`kili messiya dun`yag`a tez arada keletug`inlig`i bashara etilgen edi. Solay etip dun`yag`a belgilengen kunde Iisus keledi.

Xristianliq - Xristianliq bizin` eramizdin` I a`sirinde Polestinada payda boldi. Onin` payda boliwi g`000 jil aldin Polestinadag`i Vifleem awilinda, usta Iosif xa`m onin` xayali Mariyadan dun`yag`a kelgen balasi Iisus (Isa) ati menen baylanisli. Xa`zirgi jil sanaw usi sa`neden baslanadi.

Onin` tuwiliwi menen sol waqtag`i Izraildin` zalim xa`kimi Irod bul awilda tuwilg`an barliq balalardi o`ltiredi, biraq Iisus ata anasi Egipetke alip qashiwg`a ulgeredi. Solay ko`p jillar ol o`zi xaqqinda xesh mag`liwmat bermeydi, biraq e0 jsqa jetkende O`udaydin` perzenti xa`m usinin` menen birge Iisus Xristos ati menen o`zinin` payg`ambarliq jumisin baslaydi. Ol ma`mleket boylap sayaxat etip ko`plegen karamatlar ko`rsetken o`lilerdi tiriltken, ko`rlerdi, mayiplardi emlegen jilli adamlardi jinlerdi quwg`an x.t.b. Iisus e jil dawaminda o`z jumisin alip baradi. Onin` xaliq arasinda o`zinin` abirayinan qoriqqan Ierusalim qalasinin` ruxaniyleri oni sudg`a beredi xa`m Rim prokurori Pontiy Pilat onin` o`lim jazasina buyiradi. Oni Golgofa tawinda ulken atanaq ag`ashqa tiriley miyaqlap qinyap o`ltiredi. %limnin` ushinshi kuni ol tirilip, azg`ana waqit o`zin sha`kirtleri arasinda boladi. Sonnan olardi ko`z aldinda aspang`a uship ketedi. Xristianliqtin` tiykarin salg`an adamnin` dun`yadag`i turmisinin` qisqasha mazmuni usidan ibarat. Xristianliqtin` xa`m basqa dinlerge uqsap insan ja`miyeti rawajlaniwinin` belgili basqishinda, ja`miyetlik turmis salasinda juz bergen o`zgerislerdin` diniy qarslar salasinda sawleleniwi sipatinda payda boladi. Tariyx soni da`lilleydi. Rim quldarliq impeiyasi idiray baslag`an feodal qatnaslar qa`liplesip atirg`an bir waqitta xristianliqtin` da`slepki bo`rtikleri payda bolg`an. Eramizdin` I-III a`sirlerinde Rim ja`miyetinde taralg`an uliwma krizis usig`an ta`n oy pikirlerdi keltirip shig`arg`an. Bunin` na`tiyjesinde xristian dini xa`m onin` karamatli kushleri ta`repinen adamlardi zulimnan azat etiw xaqqindag`i «qutqariwshi» ideyalari payda boldi. Bunin` na`tiyjesinde umitsiz bolip jasap atirg`an millionlap qullar xristian dinin qutqariwshi ideyalarin ta`n qaladi. Usi ma`niste xristian dini da`slep qullardin` dini sipatinda payda bolg`an dep aytsaq boladi. Frantsuz tariyxshisi Sharl` Eimen usinday degen edi` «Spartak jen`iliske ushirag`aninan arqali Iisus jen`is qildi». Waqittin` o`tiwi menen bul din xukmran toparlar dinine xa`m aylandi. Bunin` tiykarg`i sebepleri imperiya xa`lsizlenip barg`an sayin xukimdarlar xa`m imperiya xaliqlarin ajiratip jiberiwshi emes, al olardi birlestiretug`in dinge mu`ta`a`j boldi. Rim imperatori Konstantin eg`r jili bul dindi ma`mleketlik din dep ja`riyaladi. eg`t jil Konstantin ko`rsetpesi boyinsha dun`ya xristianlarinin`

birinshi jiynalisi Nikey sobori shaqirildi. Bul sobordi xristianliqtin` tiykarg`i dogmalari tastiqliqlandi, shirkew qag`iydalari jazilg`an kitaplar qabil etildi. Xristian shirkew ma`mlekettin` ra`smiy shirkew dep belgilendi. Shirkew Rim imeratorin qudaydin` wa`kili dep ja`riyaladi. Bunin` na`tiyjesinde dun`yaliq patsha shirkew ja`rdeminde qudaydin` wa`kiline aynaldi. Xristianliq diniy taliymatinin` mazmuni to`mendegilerden ibarat`

-O`uday muqaddes ushlikte (troitsa) ko`rinedi. Yag`niy quday ush obrazda biraq jeke birew. Bul degeni quday. quday-Ata. quday-Bala, quday-Muqaddes ruwxan ibarat. Biraq bul ush obrazli qudaylar kelip shig`iw menen bir birinen ajiralip turadi. Ma`selen, quday-Ata tuwiliw joli menen payda bolg`an. O`uday emes, oni xesh kim jaratqan emes. O`uday-Yuala bolsa tuwilg`an quday – Muqaddes Ruwx bolsa quday Atadan payda bolg`an.

Tiykarg`i dog`malar(aqidalar)`

-O`uday-bala (Iisus) qutqariwshi messiya yag`niy quday jaratqan wa`kil. Ol karamatli qutqariwshi. Xristianliqtin` tiykarshisi Isa o`ltirilgennen keyin aspang`a ko`terilip ketken, ol keleshekte tiriler xa`m o`liler ustinen xukim shig`ariw ushin oxirat kuni (Sudniy den`) qaytip keledi.

Isa xa`m karamatli xa`m insaniy ta`biyatqa iye

-Bibi Mar`yam qudaydin` anasi, ol qizliq belgisin saqlag`an turde ko`tergen xa`m Isani tuwg`an.

-Ikonalar`a siyiniw.

-O`uday xa`mme na`rseden ustin turadi xa`m ma`n`gi. Oni xesh kim jaratqan emes. O`uday dun`yanin` jaratiwshisi. Ol dun`yani alti kunde jaratqan.

-Adamzat tuwilg`an waqittan baslap gunali O`uday jaratqan ba`rshe tirishilktin` gultaji insan edi. Sebebi O`uday adamdi o`zine uqsas jaratqan. Bul uqsasliqtin` tiykarg`i belgileri – bul insang`a berilgen aqil, oy-parasat, ma`n`gi turmis. Xa`r bir dun`ya dininin` muqaddes kitabi bolg`aninday xristianliqtin` xa`m usinday kitabi bar, ol «Bibliya» dep ataladi. «Bibliya» degen so`z grek tilinen aling`an bolip «Kitap» degen ma`nisti bildiredi. «Bibliya»nin` xristianliq payda bolmasthan aldin jaratilg`an birinshi xa`m ulken bo`legi «Eski wa`siyat»(Axd, Vetxiy Zavet) dep ataladi xa`m Iudaizm dininn` muqaddes kitabi «Tavrot» esaplanadi. «Bibliya»nin` xristianliq penen baylanisli bolg`an ekinshi bo`limi «Jan`a wa`siyat (Axd «Noviy zavet»)» dep ataladi.

Kitaplar atina «Wa`siyat» so`zinin` qosilip isletiliwi «O`uday menen adamlar ortasindag`i qatnaslar wa`siyatnama menen ta`rtipke salinip turiladi» degen tusinik tiykar etip aliniw menen bildiriledi. Usi ma`niste alg`anda «Jan`a wa`siyat»- O`udaydin` Isa da`ldalshilig`inda adamlar menen jan`a wa`siyatlasiw demek. «Jan`a wa`siyat» g`u kiatptan, yag`niy r Injil (Evangelie-jaqsi xabar), Appostollardin` (Isanin` sha`kirtleri,xristianliqtin` da`slepki taratiwshilari) a`melleri, g`a` risola xa`m karamatli alim Ianin` «Wa`xiynamasi»nan ibarat.

2. Xristianliqtin` tarmaqlari.

Xristianliqtin` bo`linip ketiw sebepleri birinshi nawbette Rim imperiyasindag`i siyasiy awxal, dun`yaliq ta`rtipler men belgilenedi. Xristianliqtin` bo`linip ketiwinin` diniy sebepleri xa`m bar, biraq dun`yaliq sebepleri birinshi orinda turadi. Tariyxan belgili eot jilda, ishki kelispewshilikler xa`m sirtqi xujimler na`tiyjesinde Rim imperiyasi ekige bo`linedi.

-Batis (Rim) xa'm Shig'is(Vizantiya) xa'm Shig'is(Vizantiya) imperiya ruy jili bolsa Rim imperiyasi tolig'i menen qulaydi. Rim imperiyasiniñ qulawi, tabiiy ra'wishte,xristianliqtin' keyingi ta'g'dirine ta'sir etpey qalmadi. Batis Rim imperiyasi idiraw na'tiyjesinde oraylasqan xa'kimiyat joqqa shiqti. Payda bolg'an ma'mleket ele xa'lsiz edi. Na'tiyjede bul awxal Rim shirkew basshisinin' abirayinin' sheksiz da'rejede o'siwine alip keldi. Keyin ala Rim papasi dp atala basladi.

Shig'is Rim imperiyasinda awxal basqasha edi. Bul jerde kushli imperator xa'kimiyatinin' saqlanip qalg'anlig'i Shig'is imperiya shirkewinin' (Konstantinopol' shirkewi) sheklenbegen xuqiqqa iye boliw mumkinshiligin bermedi. Vizantiyada shirkew imperatorg'a boysindirildi. Na'tiyjede Rim shirkew Konstantinopol' shirkewin o'zine boysindira almadi. Bunnan basqa diniy taliymatlarda bayan etiwde xa'm jan'a du'zilgen shirkewlerdi qadag'alaw ma'selesine xa'm tag'ida da'ramatlardi bo'listiriwde xa'm bul eki shirkew ortasinda kelispewshilikler kelip shiqti. Na'tiyjede a'0tr jili Rim papasi Lev IX xa'm Konstantinopol' patriarxi Kirudariy bir birine pa'nt jasadi. Xristianliq a'ne usi sa'neden baslap ekige bo'linip ketti. Olardin' biri Rim papasina boysiniwshi katolik (uliwma ja'xa'n) shirkew, ekinshisi Konstantinopol' patriarxina boysiniwshi pravoslavie (shin isenim) shirkew dep ataladi.

Xristian dini bir neshe bo'limlerge bo'linedi. Olardin' en' irileri joqari ko'rsetilgenindey Katolitsizm xa'm Pravoslavie. Katolikler xa'm pravoslavlar «Muqaddes ushlikke» isenedi xa'm bul dinnin' basqada tiykarg'i qag'iydalarin ta'n aladi. Biraq olar arasindag'i ayirmashiliqlar xa'm bar. Katolikler muqaddes Rux-O'uday xa'm O'uday-Atadan xa'm O'uday baladan kelip shiqqan dep esaplasa, pravoslavlar muqaddes-rux tek g'ana O'uday-Atadan kelip shiqqan dep seaplaydi. Katolitsizm «Bibliya»ni, «Injil»di (tek g'ana latin tilinde jazilg'an) xa'm muqaddes an'izlardi yamasa appostollar qag'iydalar jiyindisin diniy taliymat derekleri dep seaplaydi. Ja'nede katolik shirkew Injildi tek g'ana ruxaniyeler bayan etiw mumkin dep seaplaydi. Katolitsizmnin' ja'ne bir ayirmashilig'i bul Rim papasinin' jalg'izlig'i xaqqindag'i dog'ma. Ol boyinsha papa katolik shirkewinin' baslig'i, Isanin' xa'kimi xa'm appostol Petrdir orinbasari bolip seaplanadi. Katolik shirkewinin' ja'ne bir o'zgesheligi bul XIII a'sirde islep shig'ilg'an «sawap isler» xaqqindag'i ta'liymat. Bul taliymat boyinsha xa'r adam o'x gunasin juwiw ushin shirkewden kshirim satip aliwg'a bolatug'in edi. Papalar usi taliymat tiykarinda orta a'sirlerde gunalardi keshiriw xaqqindag'i jarliqlar (iidul'gentsiya) menen sawda etiwde alip bardı. Katoliklerdin' diniy a'njumanlarinda basqalarda o'zgeshe misal ushin balani shoqindirg'anda, olar pravoslavlarday suwg'a batirip almaydi, al onin' ustinen suw quyadi. Shoqintirilg'annan keyin xush-boy may balalig'ında emes, pravoslavlarday, al er jetkennen keyin surtileği. Adamlar qan xa'm vino menen emes, tek g'ana nan menen prichashenie qiladilar (prichashenie degende Isanin' kelbeti xa'm qani qosilg'an nan xa'm vinoni tatiw).

Shrqing'anda ush barmaq menen emes, bes barmaq penen bejeriledi (Atanaq xristianliqta muqaddes belgi, diniy siyiniw predmeti). Katoliklerdin' meresimin da'bdebeli xa'm tantanali boliw menen ajiralip turadi. Katolitsizmnin' nizamlastirilg'an qag'iydalari basqalardan ayirmashilig'i

diniy siyiniw tiykarinan latin tilinde bejerilgen. (biraq g'oyt Vatikan olardi milliy tilde o'tiriw ruxsat etti).

Ruxaniyelerdin' uylenbesligi (pravoslavlarda tek g'ana monaxlar)

Diniy ma'rtebeden shig'iw mumkin emes.

Kardinallar institutunin` orin alg`ani (Kardinal Rim papasina keyin joqari ruxaniy). Olar tek Papa ta`repinen tayinlanip, al Kardinallar awqami Papni saylaydi. Xa`zirgi kuni dun`yada a`r0 qarsi Vatikan dun`ya katolik shirkewinin` orayi. %z atin Rim qalasi jayasqan jeti tepeliktin` birinin` ati. Ol Petr ibadatxanasi xa`m XV a`sir baslap Papalar saylanatug`in Sikstin qalasi jaylasqan appostollar sarayi binalar birlespesi. a`iu0 j baslap papanin` ra`smiy qarargaxi a`og`o j papa Piy XI menen Italiya xukimetinin` baslig`i Musolin ortasinda duzilip shartnamag`a muwapiq Vatikan qala-ma`mleket statusina iye boldi. Onin` territoriyasi rrg`o turadi.

Pravoslavie shirkewinin` katolik shirkewinen ayirmashilig`i, pravoslaviyada birden bir diniy oray, shirkewlerdin` birden bir baslig`i joq. Bul jag`day dun`yaliq sebeplerden basqa, pravoslaviyanin` da`slepki xristianliqtin` politsentrik da`stu`r a`mel qilg`an. Xa`zirgi waqitta pravoslaviya a`t avtokafel` (g`a`rezsiz) shirkew bar Bular Konstantinopol`, Aleksandriya, Antioxiya, Ierusalim, Rus, Gruziya. Serb, Rumin. Bolgar, Kipr, Ellada, Alban, Polyak. Chex xa`m Amerika shikewleri. Bul shirkewler turli ja`miyetlik sharayatlarda is ko`rgenligi ushin tu`rli siyasiy bag`darlarina iye bolip, zamanin` aktual ma`selelerine tu`rli qatnaslar beriledi. Pravoslaviyada xa`r bir adamnin` e tuwilg`an ku`ni boladi degen taliymat alg`a su`riledi. Birinshi kun –bul adamnin` tuwilg`an kuni, biraq bul a`xmiyetli kun emes, sebebi ol adam jaqsi adam yamasa jaman adam bolama bul belgisiz. Ekinshi tuwilg`an kuni-bul onin` shoqintirilg`an ku`ni. Bul birinshi kunnen a`xmiyetlirek. Sebebi ekinshi kuni adam ma`n`gi jasaw ushin xuqiqi aladi. Biraq ol jaqsi xristian bolama bul belgisiz. Sonin` en` a`xmiyetli tuwilg`an kun- bul adamnin` o`lgen ku`ni. Sebebi bul kuni adamnin` ta`g`diri yag`niy onin` ma`n`gi azab shegiw ushin dozaqqa tusiw yamasa ma`n`gi a`zlikte jasaw ushin beyishke tusiw ma`selesi sheshiledi.

Pravoslaviyada xristianliq u sirli meresimi o`zgeshe orin iyeleydi. Bular shoqindiriw, nan xa`m vino tartiw, ruxaniydin` atag`in beriw, tawbe etiw, mira su`rtiw, muqaddes zaytun mayin surtiw, neke meresimi.

Protestantizm.

1917 j Germaniyada shirkewdi reforma etiwshi talap etken xa`reket baslanadi. Bul xa`reket tarixg`a «REformatsiya» ati menen kirgen. Xa`rekettin` jol basshisi Martin Lyuter katolik shirkewin reforma qiliwdi talap etip Vittenberg qalasinda ot stat`yadan ibarat tezislerin bayan etedi. Lyuter Papanin` indul`gentsiya jarliqlarin qaraladi, Germaniya shirkewin Rim papasi qaramag`inan shig`ariwdi talap etti. a`tg`t jil bul xa`reket diyqanlar feodal zulimina qarsi urisina aylandi. Diyqanlar xa`reketi knyazler, feodal xa`m ruxaniyeler ta`repinen bastirildi. a`tg`y j Shpeyer reyxs tag`i nemis lyuteri knyazlari talabi menen xa`r bir nemis knyazi o`zi xa`m pukarasi ushin qa`legen dindi saylaw xuqiqina iye ekenligi xaqqinda qarar qabil etti. Biraq a`tg`oj g` Shpeyer reyxs tagi bul qarardi biykar etti. Bug`an qarsi Germaniya bir neshe qalalari xa`m t knyazi naraziliq yag`niy «Protest» bildirdi xa`m «Protestatsiya» xujjetke qol qoyildi. Bul t knyazge protestanshilar dep at berildi. a`ttt jil bul knyazler Rim menen kelisim duzdi xa`m ol boyinsha endi xa`r bir knyaz o`z puqaralari menen qa`legen dini lyutershiliq yamasa katolitsizm tan`lap aliw xuqiqina iye boldi. Usi waqittan baslap M.Lyuter Reformatsiyanin` ba`rshe ta`repdarlari protestantlar, jaqa shirkew bolsa Protestant shirkew dep atala basladi. Solay etip, xristianliqta ushinshi tiykarg`i ag`im – Protestantizm payda boldi. XVI a`sir ortalarinda Germaniyadan basqa Shveytsariya. Angliya, Shvetsiya. Daniya xa`m Norvegiya ma`mleketi xa`m katolitsizmnen shiqtı. Protestantlar katolik xa`m pravoslavlar din` uliwma xristianliq taliymatin ta`n aldi, biraq solar menen birge to`mendegi e jan`asha qag`iydani ja`riya etti.

1. Jeke isenim menen qanaatlaniw.
2. Dingge iseniwshi barliq adamlar ruxaniy boliw mumkinshiligi.
3. Injildin` joqari abiroyi.

3. Xristianliqning sektalari.

Joqarida atap ko'rsatilgan xristian dinining tarmoqlaridan boshqa janade ko'plagan kishi sektalari xam orin aladi. Maselen, XVI asirde Jan Kalvin (a't0o-a'tyr) jan'a diniy bag'dar – kalvinizminning tiykarin saldi xam Kalvinnin «Xristian dinidagi ko'rsatpeler» atli miyneti bul bag'dardin tiykari boldi. Boshqa shirkew reformatlaridan ayirmashiligi Kalvin tiykarig'i diqqatin Injilge emes, al Tavrotqa qaratti. Ol absolyut tag'dir xaqqindagi taliymatin islep shiqti. Kalvinizminning dawamshilari kalvinistler yamasa reformatlar dep ataldi xam Shotlandiya, Gollandiya, Arqa Germaniya, Frantsiya, Angliyada ulken abiroy xam ta'sirge iye boldi. Kalvinistik shirkewden jan'e bir ag'im Presveterianlik (greksheden «en'eski») kelip shiqti xam onin ta'repdarlari Puritanlar dep ataldi. a'tog' j Shotlandiya bul taliymatti tiykarig'i ideologiya sipatinda qabil etti.

Anglichan shirkewi –Angliyaning ma'mleketlik shirkewi a'ter jili jergilikli katolik shirkewi karol Genrix VIII shirkew baslig'i dep jan'riyalandi, yag'niy shirkew karol xakimiyatida boysindirildi. XVI asirdin ortalarida kelip ibadatlardi anglichan tilinde alip bariw jan'riyalandi, postlar biykar qilindi ruxaniyler uylenbew majburiy bolmay qaldi. Protestantlar taliymatinin en ko'p sanli dawamshilari baptistler Baptizm (grekshe «suwg'a sho'ktiriwi») XVIII asir baslarida payda bolgan bolip, xazirgi kunde dunyaning a'e0 ma'mleketinde o'z ta'repdarlarida iye. Baptistler tek g'ana o'spirimlardi shoqindiriwg'a alip baradi. Baptistlardin tiykarig'i qag'iydasi «Xesh kim sonin ishinde, ata-analar xam adam ushin birden-bir dindi tan'lay almaydi. Adam dindi an'li ra'wishte o'zi ixtiyar qilmag'i zarur».

XIX asirdin e0 jillarida, awir ekonomikaliq krizis xam uliwma issizlik dawirinde Vil'yam Miller (a'ug'-a'iro) ta'repinen Adventistler (latinsha-keliw) xareketinin tiykari salindi. Adventistler bir neshe shirkewlerge bo'lingan bolip, olardin en ulkeni «jetinshi kun adventistleri». Olardin tiykarig'i ideyasi, Isanin ekinshi ret jerge tusiwi xam insaniyatti qutqariwi, shaytan xam onin ta'repdarlarin joq etiw. Olar adamlardi Isani kutip aliw ushin jaqsi, a'depli boliwg'a shaqiradi. Adventistler dindarlardan o'z daramatlarinin bir bo'legin shirkew esabida o'tkeriwdi xam tinbastan propaganda islerin alip bariwdi talap etedi. Isa payg'ambardin ekinshi ma'rtebe jerge qaytiwi xaqqindagi boljaw Na'jat joli dep esaplanadi.

Xristian dini XI asirden baslap Shig'isqa qaray jayila basladi, biraq ayrim aymaqlarda bul din bunnan da burin kirip kelgen. Maselen, g'i0 jildayaq Talas(Merke) shirkewleri qurip bitirilgen, Samarkandda (ea'0 jildan), Mervde (eer jildan), Geratda (re0jildan), Xorezmde Marida xam Orta Aziya boshqa qalalarida episkoplikler bolgan. Orta Aziyada Islamnin en jayiw da'wirinde bul eki din ortasindagi kelispewshilikler xawij aldi. Biraq sog'an qaramastan X asirge shekem Samarkandda, Xorezmde Toshkent welayatlarida xristianliq orinlari bolgan xatte Beruniy jasagan dawirde xam (oue-a'0ty jj) Mervde pravoslav metropoliyasi bolgan.

Bekkemleu ushin sorawlar.

1. Xristianliq qay jerde xa`m qashan payda boldi
2. Iisus Xristos (Isa payg`ambar) kim bolg`an.
3. Xristianliqtin` qanday ag`imlarg`a bo`lingen.
- 4 Xristianliqtin` muqaddes kitabi ne
5. Xristianliqtin` qanday sektalarin bilesiz.
6. Orta Aziyag`a Xristian dini qashan kirip kelgen.

Paydalang`an a`debiyatlar

1. Abdusamedov A “Dinlar tarixi,, T., 2004
2. X.Yuldoshxujaev, D.Raximjonov, M.Komilov. Dinshunoslik maruzalar matni. T., 2000.
3. A.Muminov, X.Yuldoshxujaev. Dinshunoslik. T., „Mehnat“, 2004.
- 4.U.Juraev, Y.Saidjonov. Dune dinlari tarixi. T., 1998.
5. A.K.Muminov. Dinshunoslik asoslarini uqitish va urganishning yagona kontseptsiyasi. T., 1999.
6. Dinshunoslik darslik. T., «Mehnat» 2004

6 tema Islam.

J o b a`

1. Islam dini payda bolg`an ja`miyetlik tariyxiy jag`day.
2. Muxammed payg`ambar o`miri xa`m xizmeti.
3. Islamnin` tiykarg`i ag`imlari xa`m mazxablari.

1. Islam dini payda bolg`an ja`miyetlik tariyxiy jag`day.

Islam dini dun`yada ken` tarqalg`an dun`ya dinlerinin` biri bolip, ol Arabstan yarim atawi, Yordaniya, Suriya, Palestina, Turkiya, Iran, Pakistan, Afrikada, Marakash, Aljir. Tunis, Liviya, Misr Arab respublikasi, Sudan Somali ma`mleketlerinde, Orta Aziya. Efiopiya, Bruney, Malayziya, Indoneziya, Livan, Xindstan. O`itay xa`m Filippinnin` bir bo`limi, Evropada Balkan yarim atawi, Kavkaz arti. Arqa Kavkaz, Volga. Batis Sibirdin` xaliqlardin` bir bo`liminde taralg`an. Jer juzinde Islam dinine iseniwshiler, yag`niy musulmanlar 1,5 mlrdqa jetedi xa`m sani jag`inan xristianlardan son` ekinshi orinda turadi.

Islam - so`zi arabsha «Allag`a o`zin tapsiriw», «iseniw», «boysiniw» ma`nislerin beredi. Islamnin` tiykarg`i ideyaliq deregi O`urani Ka`rim VII a`sirde qa`liplesken. Muxammed aldin`g`i payg`ambardin` isin dawam ettiriwshi, olardin` dinin qayta tiklewshi, qiyamet kuni aldinan jiberilgen son`g`i payg`ambar dep ta`n alinadi.

VI a`sirdin` aqiri VII a`sir baslarinda yag`niy islam dininin` payda boliwi aldinda somiy qa`wimine tiyisli arab uriwlari ortasinda sotsialliq ekonomikaliq, siyasiy rawajlaniw da`rejesi bir qiyli emes edi. Yemende rawajlang`an qulshiliq xukmranliq qilg`an bolsa, yarim araldin` arqa bo`liminde jaylasqan qalalarda endi g`ana qulshiliq qatnaslari payda bolip atirg`an edi. Saxradag`i ko`shpeli sharwashiliq penen turmis keshirip atirg`an arab qa`wimleri xa`tte patriarxal uriwshiliq duzimnin` krizisi basqishinda edi. Yag`niy Arabstan yarim atawinda jasag`an qa`wimlerin` tiykarg`i ko`pshiligi olarg`a qon`si jasag`an Egipet, Vizantiya, Iran, Mesopotomiya siyaqli a`yyemgi ma`deniyat oraylarina qarag`anda tariyxiy rawajlaniw bir qansha to`men basqishinda bolip, arqada qalg`an edi.

Arabstan yarim atawinin` batis bo`liminde O`izil ten`iz boylarinda geografiyalik qolay bir territoriyalarda jaylasqan xa`m Xijoz dep at alg`an jer bul da`wirde ekonomikaliq rawajlaniwda bir qansha alg`a ketken edi. Ka`rwan sawda jollari bul territoriyani qubladan Yaman (Yemen) arqali Xabashiston (Efiopiya) xa`m Xindstan, arqadan Siriya arqali Egipet. Vizantiya xa`m Sasoniylar Irani menen baylanisqan edi. O`z da`wirinde ulken ekonomikaliq a`xmiyetke iye bolg`an bul territoriyadin` orayi Mekka qalasi bolip, bul jerde jaz xa`m qista ulken ka`rwanlar o`tken. Bul ka`rwanlar xaqqinda O`urani Ka`rimnin` a`0y- «Kuraysh» suresinde aytilg`an. Sawda ka`rwani jolinda jaylasqan Mekkadan basqa Yasrib (Madina), Toif, Xaybar siyaqli qalalar xa`s rawajlanip, ken`eyip a`xmiyeti asip bardi, VI a`sirge kelip sawda orayinin` birine aylandi. Arab qa`wimleri ortasinda Mekkanin` diniy oray sipatinda da`orni joqari edi. Islamshunos alim A.Xasanov o`z miynetinde «Mekkadag`i zam-zam qudig`i» a`yyemgi zamanlardan berli a`tiraptag`i ko`shpeli qa`wimler xa`m sawdagerler itibarin tartqan. Rawayatlarg`a qrag`anda, Mekkada birinshi qurilg`an birinshi bina – Kaaba bara bara arablardan` muqaddes ornina

aylang`anin esapqa alsaq, Mekkanin` abiroyinin` ko`teriliwine jeterldi sebeplerdi ko`remiz. (Xasanov A. Mekke va Madina tarixi. T. Mexnat, a`oog` j, o bet).

#urannin` a`0i – «Aikavsar» (chashma buloq) suresinde arablardin` Kaabag`a ziyoratqa kelip, qurbanliq soyiw a`detleri o`z suwretleniwin tapqan. Mekka arab qa`wimlerin birlestiriwde orayliq orindi tutti. Sebebi V-VI a`sirlerde arab qa`wimlerinin` awqami bekkem emes edi. Olar ga` birigip, ga` tarqalip keter edi. Negedur xa`r bir uriw qa`wim turli dinlerge xristianliq, otqa siyiniw bar edi. Ko`p qudayliq xa`m ko`p payg`ambarliq negizinde tez tez payda bolip turatug`in urislar xaliqtin` narazilig`in kusheytip, arab qa`wimleri ortasinda barg`an sayin birlesiwge umtiliwshilig`i kusheydi. Kushli uriwlardin` ibadatxanasi xa`m olar siyinatug`in orinlarinin` a`xmiyeti artip bardi.

Arabstan yarim atawinin` ayrim oblastlarinda qudaylar, xristianlar jasag`anlig`i tarixtan ma`lim. Iudeylik Orayliq xa`m Batis Arabstanda, xristian dini atawdin` arqsinda Siriya. Palestina, Mesopotamiyada tarqalg`an.

2. Muxammed payg`ambar o`miri xa`m xizmeti.

Muxammed alayxissalomnin` ideyaliq taliymatinin` tiykarin duzgen bir qudayliq ideya islam dinine shekem bolg`an, Muxammed da`wirinde de bul ideyani bayraq qilib ko`tergenlerde bar edi. Islam dininde payg`ambar esaplang`an Muxammed alayxissalom 570 j 20 aprel`de Mekka qalasinda O`uraysh qa`wiminin` Xashimiylar uriwinda dun`yag`a kelgen. Xashimitler sem`yasi Kureysh qa`wiminin` en` abirayli sem`yalarinin` biri edi. Muxammedtin` atasi Abdulmuttalib Mekkadag`i Kaaba ibadatxanasi giltinin` saqlawshisi bolg`an. Ata-anasinan erte jetim qalg`an Muxammed da`slep babasi, son` a`mekisi Abu Talib qolinda ta`rbiya aladi. Onin` ma`slaxati boyinsha sawdager Xadicha binti Xuvaylidi sawda islerine basshiliq qilib, 25 jasta og`an (ol r0 jasta) uylenedi.

Muxammed bir neshe jillar dawaminda diniy pikirler (tafakkur) xa`m ibadat penen shug`illang`an. Ol Mekkanin` qasindag`i Xiro taw jirasina barip ibadat qilib, aziq awqat penen bir neshe kunler ibadat qilg`an. Diniy derekler boyinsha Muxammed payg`ambarliq xizmetin 610 jilda baslag`an. Rawayatlarg`a qarag`anda Muxammed Xiroda tunep qalg`an tunlerdin` birinde aspannan dawis kelip, perishte Jabrail «oqi» dep buyirg`an. «Men oqiwdi bilmeymen» dep juwap bergen Muxammed. Bul e ma`rte ta`kirarlang`an. Jabrail «Alaq» suresi aldindag`i bir neshe ayatlardi oqip esittiredi xa`m bul ayatlar Muxammedtin` qa`lbine ornasip, yad bolip qaladi. Bul jag`daydan shorshinip Muxammed Xadicha aldina kelip, waqiyani aytip beredi. Ol «Alla sizdi xesh qashan xor etpeydi, sebebi siz tuwisqanlarga mexriban, kambag`allarga ja`rdem beriwshi, adamlar mashaqatin jen`illestiriwshi adamsiz» deydi. Ol Muxammedti Injildi jaqsi bilgen xristian dinindegi dayisinin` balasi g`arri Varaqa ibn Navfal aldina aparip, bolg`an waqiyani aytip beredi. Sonda Varaqa shad bolip, bul perishte ekenligin aytadi. Muxammedtin` turmisinda juz bergen bul waqiya waqti xaqqinda barliq islam dereklerinde mag`liwmatlar O`urannin` ou «O`adir suresi»ndegi mag`liwmatqa tiykarlanadi. Ol «Laylatulkadr» keshesi dep ataladi. Tariyxta bul xijriydan a`g` jil burin ramazan ayinin` g`ysinan g`usine o`ter tunine (melodiy ya`0 j a`t-a`y avgust) tuwra keledi. Muxammed bir qudayliqqa tiykarlang`an Islam dini ideyasini xaliq ortasinda taratip baslag`anda juda` ulken qarsiliqlarga dus kelgen. Og`an isenip Islamdi birinshiler qatarinda qabil etkenler Xadicha. Abu Bakr, Ali, Zayd ibn Xorisa x.t.b. Payg`ambar taliymatina qurayshlardin` ummaviyler dinastiyasina tiyisli xa`m Mekkada siyasiy xa`kimiyat basinda turg`an aristokratlar qatti qarsiliq ko`rsetti. O`arsiliq kusheyip, Muxammed dinine sadiq bolg`an xa`m onin` menen so`ylesiwler jurgizip otirg`an Yasribta Avs xa`m Xazraj qa`wimleri bolg`an. Muxammed ol jerge ko`ship barip. Bul yg`g` j g`r sentyabr`de bolg`an. Bul Xijrat waqiyasi dep ataladi. Mekkadan Yasribqa ko`ship barg`anlar Islam tariyxinda «Muxojirlar» (ko`ship kelgenler) islamdi qbil etken yasriblikler «Ansorlar» (ja`rdemshiler) dep ataq aldi. Musilman jil sanawi bul sa`neden baslanip keyin islam a`debiyatinda Mekka xa`m Madina islamnin` muqaddes orayi retinde «Makkay Mukarrama» xa`m «Madinai Munavvara» dep ataladi. yg`e-ye0 jj Muxamed Mekka qalasi ushin bir neshe ma`rte uris aparip, ye0 j a`0 min` adamliq a`sker menen qalani basip alip, Mekka sardari Abu Sufen bag`inip, islam dinin qabil etti. Onin` balasi Muoviya Payg`ambardin` naib (ja`rdemshisi)nin` biri boldi. yea` j Muxammed Arabstannin` ayrim territoriyasinda payda bolg`an, o`tirik payg`ambarlarga qarsi jurisler qilib, Arabstan yarim atawin iyelegen kushli ma`mleketke tiykar saldi. 6qg` j g`o` yanvar`da Mekkadan son`g`i xajg`a sapar qilg`an Muxammed awirip, Kaaba meshitindegi imamliqti Abu Bakrge tapsiradi. (yg`g` j Xadicha o`lgen son` Abu Bakrdin` qizi Ayshag`a uylengen edi).

Muxammed yeg`j i iyunda o`z uyinde dun`yadan o`tedi. Onnan son`onin` isenimli xalifalari (orinbasarlari) basqaradi.

3. Islamnin` tiykarg`i ag`imlari xa`m mazxablari.

Islam musulmanlarida to`rt xalif ayriqsha a`xmiyetke iye. Abu Bakr (yeg`-yer), Omar(yer-yrr), Osman(yrr-yty), Xazrat Ali(yty-yya`).

Xalifler da`wirinde Islam taliymati ko`pshilik ma`mleket xa`m territoriyalarg`a taraldi. VI-VIII a`a` Arqa Afrika, Siriya, Palestina. Irak, Iran, Orayliq Aziya territoriyalarina taraldi. IX-XV a`a` Islam Xitoy shegaralarinan qublag`a, Xindstannan O`izil Ordag`a shekemgi territoriyalarg`a jayildi. VII a`sirdin` ekinshi yariminda Islamda juz bergen da`slepki ko`z qaraslar na`tiyjesinde sunniylar xa`m shialar bag`dari payda boldi. Sunniylar en` tiykarg`i bag`dar bolip dun`yadag`i barliq musulmanning o`o% birlestirdi. Sunniylar O`uran menen birge Sunnag`a (O`urannan son`g`i oni toliqtirish xadisler deregi, islam taliymati xa`m shariat tiykarlari0 da isenedi. Onda Muxammed penen birge Abu Bakr, Omar, Osman, Xazrat Ali ga`p etiledi.

Shialar tiykarinan Iran xa`m Irakda taralg`an bag`dar, munniylikke qarsi a`o% jaqin musulmanlardi ja`mlegen shialar Muxammedten son`g`i payg`ambar sipatinda tek Xazrat Ali xa`m onin` a`wladlarinan bolg`an a`g` imamdi ta`n aladi.

Bekkemlew ushin sorawlar.

1. Islam dini qanday tariyxiy jag`dayda payda boldi.
2. Muxammed Payg`ambar qaysi da`wirde xa`m qashan dun`yag`a kelgen.
3. Islam dinin` tiykarg`i ideyasi nelerden ibarat.
4. yg`g` jilg`i Xijrat waqiyasi tuwrali ne bilesiz.
5. Xalifler da`wiri degenimiz ne.

A`debiyatlar`

1. Ibroximov N.I. Urta asr arab xalk adabieti.T., 1995
2. Xasanov A.A. Makka va Madina tarixi. T., 1992
3. Dinshunoslik asoslari. Prof. A.Abdusamedov taxriri ostida.T., 1995
4. Dinshunoslik. Ma`ruzalar matni.T., 2000

Tema-8 Islamnin`tiykarg`i derekleri .

J O B A:

1. Quran xa`m onin` payda boliwi.
2. Quran surelerinin` toplaniwi xa`m awdarmalari.
3. Xa`diysler toplaniwi, ta`rtipke saliniw. Shariat musulman nizamlar jiyindisi.

1. Quran xa`m onin` payda boliwi.

Quran (arab tilinen oqiwi ma`nisi bildiridi). Islam dininin` muqaddes kitabi xa`m kitapta bul dinnin` taliymati bayan etilgen. Musilmanshiliqta bul kitabtın` mazmuni –Allanın` aspannan vaqia` qiling`an so`zi deb tusiniledi. Vaqiy so`zi- quday ta`repinen jiberilgen xa`m onin` tileklerin sawlelendiretug`in xaqiyqatlardi adamlarg`a siyqirliq joli menen bildiriwdi an`latadi.

Islamnin` tiykarg`i derekleri - Islam dun`yasinda Qurannin` asl nusqasi dep ta`n aling`an “Osip topalmi”nin` to`rt nusqasi saqlanip qalg`an. Olardin` biri xa`zirde Tashkentte saqlanbaqta. nusqanın` Orayliq Aziyag`a qanday kelip qalg`anlig`i xaqqinda tu`rli pikirler bar

Qurannin` payda boliwi xaqqinda xa`zirgi waqitta eki bag`dar bolip birinshisi diniy ko`z qaras ekinshisi ilimiy ko`z qaras. Birinshi ko`z qarastan islam ulamalari Qurannin` payda boliwi xaqqinda to`mendegi pikirlerdi bildiridi. Alla ta`repinen o`z payg`ambari Muxamedke bergeni ko`rsetpeleri vakiylari xam aspanan kitablardin en` aqirg`isi (Injil,Tavrotlardan keyin). Ulamalardin` ko`rsetiwinshe Quran g`q jil dawaminda ka`liplesip kelgen. Bunin` sebebi sonnan ibarat bolg`an. Alla-tala Muxamedke vakiyler jerdeminde jibergen ayatlari (arabshadan “Ilaxiy belgi” menisin an`latadi) este sekin toplana bergeni.Bunin` sebebi ayatlar adamlarg`a jausi sin`iwi xa`m kewillerinde orin aliwi na`zerde tutilg`an. Sonday-ak a`tiraptag`i waqiyalardi, shart sharayatlar esapqa aling`an. Eger Quran ayatlari izbe izlik penen emes, al xa`mmesi birden tusip kelgende, adamlarda Biz bunday ko`rsetpelerdi bejere almaymiz degen siltaw tuwliwi mumkin edi. Qurannin` birden emes, al bo`leklenip tu`siwinin` ja`ne bir sebebi ulamalardin` pikirinshe, xa`r qanday xaliq ushin ata babalarinan miyras bolip kiyatirg`an urp a`detlerden, turmis ta`rizinen birden bas tartiwi qiyin boladi. Bul izbe-izlik penen a`ste sekin a`melge asatug`in protsess. Ayatlardin` pa`rshelenip tusiwinin` ja`ne bir sebebi, oni aldawshilarg`a qiyinshiliq tuwdirmaw ushin.

Ulamalardin` pikirinshe jer juzindegi xesh bir xaliq o`zlerinin` kimtablarinda yamasa awizeki do`retpelerinde Qurannin` surelerine uqsas bolg`an sureler keltire almag`an. Bul fakt Quran xaqiyqattan xa`m Alla talanin` qa`leminen shiqqan ja`ne bir da`lili dep esaplaydilar. Qurannin` do`retiliwinin` ilimiy kontseptsiyasi to`mendegilerden ibaratU` Muxammed payg`ambar oqiwi jaziwdi bilmegen. Sol sebepten islamtaniw ilminde Quran awiz eki do`retpe na`tiyjesinde payda bolg`an degen pikirler orin alg`an. Muxammed payg`ambar jasag`an waqtinda Quran surelerin xesh toplan jasap barmag`an, tek g`ana onin` sha`kirtleri olarda eslerine saqlap kelgen. Olardin` arasinda en` mag`liwmatlilari bolip to`rt ulli char`yalar (xalifalar) Abu Bakr Siddiq, Omar ibn Xattab, Osman ibn Affan va Ali ibn Abu Tolib, en` jaqin sha`kirtleri Zayd ibn Sabit, Ubay ibn Ka`b,Maoz ibn Jabal, Abu Sufen ibn Muoviya xa`m basqalar esaplanatug`in edi.

Muxammed payg'ambar dun'yadan o'tkennen keyin xalifa Abu Bakr da'wirinde surelerdey yaddan biletug'in adamlar jasap turg'an waqtinda bul surelerdi toplaw za'ru'rligi payda boldi xa'm bul is payg'ambar o'mirinin' keyingi bes jili dawaminda onin' en' jaqin ja'rdemshisi bolg'an xa'm ko'plegen surelerdi yaddan biletug'in Zayd ibn Sabitke tapsirildi. Ol barliq dereklerden toplang'an sureler toplamin duzdi. Surelerdin' bul toplami Suxuf dep ataldi. Bul toplam ja'ne Qurannin' Abu Bakr nusqasi dep xa'm ataladi. Bul nusqa Abu Bakr o'limine shekem saqlandi. Biraq xalifa Osman da'wirinde Qurannin' jan'a nusqasin du'zip shig'iw za'ru'rligi payda boldi. Sebebi bul da'wirde arab xalifalig'i ju'da' ken' territoriyalardi iyelegen edi. Bunin' na'tiyjesinde adamlar arasinda qatnas jasaw qiyinlasti xa'm islam ta'liymatin basqalar jetkeriwshi adamlar saxabalaridin' is xa'reketleri qiyinlasti. Bul jag'day Quran surelerin xa'r jerde tu'rli-tu'rlishе oqiliwina alip keldi xa'm awizbirshilikti joq etetug'in qa'wpi payda boldi. Islam ja'miyetinin' idirap ketiwinin' aldin aliw ushin xalifa Osman ibn Affon qisqa muddet ishinde Qurani ka'ritmnin' birden bir ideal nusqasin duziw xaqqinda buyriq berdi. Bul is jeke Zayd ibn Sabitke tapsirildi. Bul waziypa u'o'a' jili bejerildi. Qurannin' bul nusqasi musqaf ko'binshe bolsa G'Osman toplamiG' dep atala basladi. Osman Qurandi kiyik terisine jazdirdi. Keleshekte bul tarawda barliq kelispewshiliklerdin' aldin aliw maqsetinde qalg'an ba'rshe toplamlar sonin' ishinde G'SuxufG' xa'm joq etildi. Jan'a toplanin' a'sil nusqasi Madina qalasinda qaldirildi, ush nusqasi ko'shirtirilip Kufa, Basra xa'm Damsk qalalarina jiberildi. Qurannin' G'Osman toplamiG' muqaddes kitab sipatinda ta'n alindi. Osman Quran ulken ja'ma'a't meshitlerinde saqlanip kelindi. Og'an bir awiz so'z qosiw xa'tte qag'azda yamasa japiraqtan xatchup (zakladka) saliw qadag'an etildi. Bunday jag'day o'0 jil dawam etti. Biraq xalifa Abdul Malik ibn Marvan da'wirinde jag'day o'zgerdi. Bul da'wirde Qurannin' G'Osman toplamiG'nan nusqalar ko'shiriw za'ru'rligi payda boldi, sebebi Arab xalifalig'i basqinshiliq urislar na'tiyjesinde ken'eyip bardı. Bul waqitta Islamda Arqa Afrika, Iran xa'm Orayliq Aziyag'a tarqalg'an edi. Tabiiy ra'wishte bul jerlerge islam menen birge arab tili xam kirip barg'an edi. Bul tildegi Quran ayatlarina o'zgerisler kirmey qalmas edi. Na'tiyjede Qurannan nusqa ko'shiriwdi, oni oqiwda tusinbewshilikler bolmaslig'i ushin, og'an arab jaziwina tiyisli bolg'an belgiler qoyip shig'ildi xa'mde xa'r bir su'renin' ati jazip shig'ildi. Quran a'a'n' sureden ibarat boldi. Ayatlar sani, Quran tekstinin' toplaniwinin' tu'rli jollarina qarap u'g'0n', u'g'qg' xa'tte u'u'u'g'a deyin belgilengen. Bul na'rsek Quran nusqalarinin' bir birinen ajiralip turatug'inlig'i emes, al ondag'i ayatları tu'rlishеbo'lingenligin bildiredi. Sureler Quranda o'z mazmunina yamasa oqilg'an waqtına yag'niy xronologik ta'rtipte emes, al ko'lemine qarap da'slep ulken sureler, onnan keyin kishi sureler Muxammed payg'ambar ko'rsetpelerine ilayiq jaylasqan. Surelerdin' ko'lemi xa'r tu'rli ma'selen, en' ulken ekinshi surede g'hu' ayat bar, al kishkentay surede ush ayattan ibarat.

2. Quran surelerinin' toplaniwi xa'm awdarmalari.

Ayirim dereklerde, Egipet patshasi Zaxir Beybars mong'ollardan en' birinshi bolip islam dinin qabil etken. Keyin ala dosliq ornatqan Samarqand xukimdari Barakatxannan sawg'a sipatında jiberген deyilgen. Basqa dereklerde A'mir Temur Irakti basip alg'annan keyin Qurannin' qol jazbasin o'z paytaxti Samarqandqa alip kelgen deyiledi. Qurandi teren' izertlegen Sankt-Peterburglik ilimpaz Shebunin pikirinshe bul Quran Temur ta'repinen Basradan keltirilgen degen pikirdi aytqan. Ol Parij,

Berlin xam Mekkedegi basqa nusqalarin salistirip, bizleode Quran Basra nusqasi ekenligin da'liyllep bergen.

Xaliq arasinda bul xadiyse xaqqinda bir neshe ra'wayatlar bar. Olardin' birewinde muqaddes kitapti Abu Bakr al-Qaffon ash-Shaiy Bag'dadтан alip kelgen dep aytiladi. Bir neshe awqattan keyin onin' miyrasxorlarinin' biri Xoja Axrar qolina o'tken xam ol bul kitapti o'zi qurdirgan medresede saqlap kelgen. Ekinshi rivoyatda Xoja Axrar sha'kirtlerinin' biri xaj saparidan kiyatirip Istambulda bolip Sultanti awir xastelikten emlegen xam Sultan minnetdarshiliq sipatinda bul kitapti sawga qilgan. Ne bolg'andada xam bul n'00 jil Samarqandda saqlang'an. a'hu'9 jil Samarkand rus armiya ta'repinen jawlap aling'annan keyin, Turkiston general gubernatori K.N.Kaufman Qurandi Sankt Peterburge imperator kitapxanasina jiberedi. Rus isbilermenleri qolay jag'daydan paydalanip Quran arqali bayliq arttiriw jolina tu'sti. Ma'selen, a'h9o' jili g'000 nusqada Qurannin' bir beti baspadan shiqti. a'90o' jili Il' yas ibn Axmad shax G'Esing' suresinin' fotonusqasin shig'ardi. Usi jili S.Pisarev Kurannin' faksmilde o'0 nusqada baspada shig'ardi, g'o' satiwig'a qoydi (xa'r biri o'00 sum). Ol Qurandi asl nusqasina uqsatiw ushin ko'lemin xam o'zgartken joq.

Xazirgi waqitta respublikamizda faksmil nusqasi ekew bolip birew O'zbekstan musulmanlar diniy idarasinin' kitapxanasinda ekinshisi Temuriyler tariyxiy muzeyinde saqlanbaqta.

a'9a'w jilg'i Oktyabr' awdarispag'inan keyin uliwma Rossiya musulmanlar jamiyeti atinan Osman tukumbay Xalq Komissarlar Soveti Qurandi o'z iyelerine yag'niy musulmanlarga tapsiriliwin talap qildi xam bul talap orinlanip a'9a'w j g'9 dekabr' Peterburgtegi Ufa qalasina jiberildi. Quran a'9g'q jilg'a deyin Ufada saqlandi. a'9g'q jili g'q iyul'da Uliwmaawqam Orayliq Komiteti "Osman Qurannin'" Turkistang'a qaytariw xaqqinda qarar qiladi xam Ufadan Tashkentke arnawli komissiya ta'repinen alip kelindi. a'h avgust kuni Sirdar'ya diniy idarasina tiyisli Xuja Axrar jamaat meshitine tapsirildi. Biraq keyin ol Tashkentke ja'ne qaytarildi xam birinshi O'zbek muzeyinde saqlandi. Bul muzey a'9g'u' jildin' a' yanvar' kuni ashilg'an edi.

Islamtaniw xam Qurantaniw ilimlerinde Quran surelerinin' xronologik tartibin to'mendegi formada ko'riwge boladi.

a'. Mekke da'wiri (u'a'0-u'a'o' jj) Evropa ilimpazlari bul da'wirde payda bolgan surelerdi "Nazmiy sureler" dep atagan.

g'. Mekke da'wiri (u'a'u'-u'a'9 jj) , Muxammed payg'ambar xam onin' ta'repdarlarinin' quwdalaw astinda jasagan da'wirde payda bolgan sureler. Bul surelerdle Alla-taala G'RaxmanG' atimenen ko'l atalg'an xem sol sebepten Evropa alimlari olardi G'Raxman sureleriG' dep atagan.

q. Mekke da'wiri (u'a'0-u'g'g' sentyabrge deyin). Bul da'wirde Muxammed xem onin' ta'repdarli ja'nede qatti quwdalawlarga ushiragan xam ko'binshe qala sirtinda ibadatqa toplanganlar uliwma Mekke da'wirine 90 sure tiyisli. Ekinshi da'wir Madina da'wiri dep ataladi xam bul da'wirge g'n' sure tiyisli bolip olardi o' da'wirge ajiratiwg'a boladi,

a'. Madina da'wiri (u'g'g' oktyabrden -u'g'n' jilg'a deyin) n' sure.

g'. Madina da'wiri (u'g'n' martidan-u'g'o' martina shekem) q sure.

q. Madina da'wiri (u'g'o' j mart-u'g'w j marti) o' sure.

n'. Madina da'wiri (u'g'w j aprel'-u'q0 j yanvar) h sure.

t. Madina da'wiri (u'q0 j fevral' -u'qg' j may) n' sure.

Qurang`a dun`yanin` ko`plegen ilimpazlari turli tusinikler bergan. Quran XII a`sirden baslap Evropa xaliqlari tillerine awdarilg`an. XVIII a`sirdin` baslarinda bul tillerden, XIX a`sir ortalarinda arabsha asl nusqasi rus tiline awdarilg`an. G.S.Sablukovtin` arabshadan qiling`an da`slepki awdarmasi Kazan qalasinda qret (a`hwh,a`h9n`,a`90w) baspadan shiqqan. Akademik I.Yu.Krachkovskiy ta`repinen a`melge asirilg`an Qurannin` ilimiy kommentariyalari menen rus tilindegi adekvat (so`zbe-so`z) awdarmasi onin` o`liminen keyin a`9u`g` xa`m a`9hu` jillar baspadan shiqti.

G`a`rezsizlik alg`annan keyin Respublikamizda Qurani Ka`rimde o`zbek tiline awdariwg`a kirisedi. a`99g` jili Quron o`zbek tiline Alowoddin Mansur ta`repinen awdarildi xa`m baspadan shiqti.

Islam dininde Qurannan keyingi ekinshi derek bolip Xa`diysler esaplanadi xa`m ko`plegen ilaxiy ma`selelerdi sheshiwde olarg`a tiykarlanadi. Xa`diysler ne a`m olar qanday tarizde dun`yag`a kelgen degen soraw payda boliwi mumkin. Xa`diys (arabshadan xinaya, xabar ma`nisin bildiredi) Muxammed Payg`ambar aytqan so`zleri, qilg`an isleri ol adamg`a berilgen baxalardi o`zinde sawlelendiretug`in rivoyatlar, saxobalardin` aytqan so`zleri, qilg`an isleri xa`m ko`rsetpelerinin` toplami bolip esaplanadi. Xa`diyslerdin` Muxammed payg`ambar aytqan so`zleri, qilg`an isleri, ko`rsetpelerinen ibarat bo`legin Sunnat (jol) dep ataladi. Sunnat islam shariatinin` ekinshi tiykari.

Xa`diysler islamda Qurannan keyingi muqaddes derek bolip esaplanadi. Belgili Quran qanshelli ideal muqaddes kitap bolmasin, ol musulmanlar jamaatinin` ba`rshe xuqiqiy xa`m a`dep ma`selelerge da`wir ko`z-qarasinan barliq waqitta xa`m juwap bere almag`an. Xalifaliq ken`eyip barg`an sayin bul jag`day aniq sezile basladi. Uriw-qa`wimshilik sharayatinda payda bolg`an. Quran sotsial –ekonomikaliq, siyasiy, xuqiqiy xa`m ma`deniy turmisi a`nshe qiyinlasip barg`an a`jmiyettin` ko`plegen talaplarina juwap bere almag`an, tabiyig` xal bolip qaldi.

Sol sebepli jan`a jag`day- ku`n ta`rtibine o`zgerip turatug`in da`wirde maslasa alatug`in biraq nizamlastirilmag`an jan`a derekke ixtiyajdi payda etti. Na`tiyjede VII-VIII a`sirlerde xa`diysler jazila basladi. Endi xadiystaniw sawap is bolip esaplang`an, xa`diyslerdi toplaw g`a`rezsiz pa`nge aylanadi, bul iske qa`niygelesken ilaxiy ilimpazlar bolsa muxaddisler dep ataladi.

Xa`diyslerdin` ayrimlari xuqiqiy xa`m a`dep normalardi, meresimler xa`m urp a`detlerge ta`n ko`rsetpelerdi sawlelendirgen. Sonin` menen birge qatarda Muxammed pag`ambar o`mirbayanin xalifalar, saxabalar is xa`reketlerin bayan etetug`in xa`diysler xa`m bolg`an. Islam dinin da`slepki tariyxi, Muxammed xa`m basqa ilaxiy adamlar o`mir bayanlarinin` tiykarinda do`retilgen. Xa`diyslerde arab xalifalig`indag`i klassliq kelispewshilikler islam ilimi, shariat qag`iydalari sawlelenip turli qatlamlar xa`m sotsialliq toparlar ma`pleri sawlelengenligi sebebinen, onda bir-birine qarama-qarsi pikirler juzege kelip qalg`an. Endi da`wirler o`tiwi menen xa`diysler tan`lanip, ta`rtipke salinip basladi. Bunin` na`tiyjesinde islam dininde Saxiyx yag`niy isenimli toplam xa`m g`ayrisaxiyx yag`niy Isenersiz toplam xa`diysleri payda boldi.

3. Xa`diysler toplaniwi, ta`rtipke saliniw. Shariat musulman nizamlar jiyindisi.

Islam dininde ataqli xa`m abiroyli esaplang`an adamlar ta`repinen jetkizilgen xa`diysler isenimli dep belgilengen. Xa`diyslerdi jetkergen adamlar arasinda qandaydir uzilis bolg`an bolsa, bul xa`diysler guzal, eger xa`diysti jetkizgenler arasinda xurmetke xa`m isenimgе ilayiq adamlar kirip qalg`an bolsa, bunday xa`diysler isenimsiz dep seaplang`an. Sol sebepten xa`m xa`r bir xa`diys eki bo`limnen ibarat. Onin` birinshi bo`liminde usi xa`diysti jetkizgen adamlardin` atlari, bunda Muxammed Payg`ambardin` xikmetli so`zlerin o`zi qulag`i menen esitken adamlardin` atlari sanap ko`rsetilgen. Ekinshi bo`liminde bolsa xa`diystin` mazmuni keltirilgen. Xa`diyslerdin` alti toplami do`retilgen. Olardin` arasinda ekewi –Saxiyx al-Buxoriy xa`m Saxiyx al-Muslim ko`birek qa`dirlenedi. Bul alti toplam Saxiyx as-sitta (Alti isenimli toplam) dep ataladi. Olardi toplag`anlarU`

a`. Imam Abu Allox Muxammad ibn Ismoil ibn Ibroxim ibn Mug`ira ibn Bardazbex al-Buxoriy (a`9n`/ha`0 jilda Buxarada tuwilg`an, g`o`u`/hw0 jili Samarkandtin` Xartang awilinda dun`yadan o`tken). Ol o`miri dawaminda u`00000nan ziyat xa`diys toplag`an xa`m olardin` wg`o`0 isenimli dep tapqan xa`m Saxiyx al-Buxoriy yamasa Al-Jomi as-Saxiyx dep atalg`an kitabina kirgizgen.

g`. Imom Abu-l-Xusayn Muslim ibn Xajjoj Kushayriy Nishopuriy (g`0g`/ha`w-g`u`a`/hwo`j). Ol q00000 xa`diys toplag`an xa`m olardin` a`g`000 G`isenimliG` dep tapqan xa`m G`Saxiyx al-MuslimG` kitabina kirgizgen.

q. Imom Abu Dovud Sulaymon ibn Jorud ibn Ashas Sijistoniy (g`0g`/ha`w- g`wo`/hh9)ol G`Sunani Abi DovudG` kitabinin` avtori.

n`. Imom Abu ar-Raxman ibn Ali ibn Shabiy Nasoiy (g`a`o`/hg`o` - g`wq/hhw jj) ol G`Sunnani NasoiyG` kitabinin` avtori.

o`. Imom Abu Abd Allox Muxammad ibn Yusuf ibn Mojja (g`09/hg`- g`wq/hhw jj), ol G`Sunain ibn MojjaG` kitabinin` avtori.

u`. Imom Abu Iso at-Termiziy (g`w9/h9q jili o`lgen). Ol G`Sunnan at-TermiziyG` shig`armasinin` avtori. Bul muxaddislar qatarina Abdullox ibn Aburraxmon ad-Dorimiy as-Samarqndiyda (a`ha`/w9h-g`o`o`/g`u`9) xa`m qossaqlar boladi. Ol G`Sunnan ad-DorimiyG` shig`armasin do`retken xa`m xa`diys ilimin Samarkandta rawajlandiriwg`a ulken ules qosqan.

Islam dininin` shia mazxabinda xa`diyslerdi toplaw o`zine ta`n o`zgeshelikleri menen ajralip turadi. Olardin` toplamlari G`AxborG` (xabarlar) dep ataladi. Olar o`zlerinin` imamlarin xa`m en` da`slep Alidi xa`mde onin` urug`larin qollap-quwatlaytug`in ulamalardi abirayli dep esaplaydi. Alige xa`m onin` urig`larina qarsi gu`resken adamlardan esitken xa`diyslerdi ta`n almaydilar.

Muxammad al-Qummiy xa`m Muxammed al-Qulayniy ta`repinen du`zilgen xa`diysler topalmi shialar ushin en` abirayli toplamlar. Shariat (arabshadan G`tuwri jolG`, G`ilaxiy jolG`, G`nizamshiliqG` ma`nislerin an`latadi)- islam diniy xuqiqi, yag`niy ba`rshe musulmanlar ushin bejeriliwi, majburiy bolg`an nizamlar, xuqiqiy a`dep ko`rsetpeler jiyindisi. Basqa dinlerde shariatqa uqsas bolg`an na`rse joq. Shariat xa`m dun`yaliq xa`m diniy talaplardi o`z ishine aladi. Onin` ko`rsetpeleri xuqiqiy, a`dep xa`m diniy qatnasiqlarg`a birdey qarasli. Shariat ja`miyettin` xuqiqiy, a`dep xa`m diniy turmisin ta`rtipke saliw derek sipatinda islam dininde dinge g`a`rezsiz taraw bolip

esaplanadi. Bug'an –islamnin' ilaxiyat du'ziminde belgili bolg'an ko'plegen ma'selelerdi ja'miyet turmisinda a'meliy sin'diriv ko'z qarasinan analiz etiw sebebinen boladi.

Musilman xuqiqtanawinda Quran,Xa'diys, Ijmo' xa'm Qiyas shariat derekleri bolip esaplanadi. Bul jerde qisqasha tusinik beretug'in bolsaqU' Ijmo', Quran xa'm xa'diyslerde aniq ko'rsetpe berilmegen xuqiqiy ma'selelerdi sheshiwdi usi isler menen shug'illanatug'in arnawli kisiler toplanip birden-bir pikiri kelgen turde xu'kim shig'ariw (fatva beriw), Qiyas-Quran, Xa'diys, Ijmo'da belgili bir xuqiqiy ma'selege aniq juwap tabilmag'anda, oni usig'an uqsas ma'selege salistiriw joli menen xukim shig'ariw. Shariatti jaratiw protsessinde tiykarg'i kategoriyalar belgilep qoyilg'an xa'm anaw yamasa minaw a'meller usi kategoriyalarg'a tuwri keldi. Bunday kategoriyalar besew. Olardin' eki musulmanlar ta'repinen bejeriliwi sha'rt. Bular pariz xa'm mandub. Pariz xa'dden joqari ma'jburiy esaplang'an a'meller, Mandub- ma'jburiy emes, biraq ma'qul, lazim dep esaplanatug'in a'meller. Ja'ne eki kategoriya bolip, olar qadag'alang'an tarawlardi o'z ishine aladi. Bular xaram, yag'niy xa'dden ra'wishte qadag'alang'an a'meller xa'm ma'kru, yag'niy qadag'alanbag'an, biraq ma'qul ko'rilmeytug'in a'meller.

Son'g'i besinshi kategoriya G`MuxabG` dep ataladi. Muxab –qadag'alanbag'an xa'm ma'qul dep belgilenbegen xa'm a'meller.

Shariatta turmistin' ba'rshe ma'seleleri, atap o'tkende mulk, mulkshilik, miyrasxorliq, miyras, qariz, jarima, gerew, shan'araq xa'm neke ma'seleleri, jamiyet ag'zalarinin' ju'ris turis qag'iydalari, jinayat ushin belgilengen jaza xa'm basqalar sawlelengen.

Ta'kirarlaw ushin sorawlar.

1. Quroni Karim qashan payda boldi.
2. Quran qashan xa'm kim ta'repinen bir kitab bolip toplandi.
3. Qurannin' G`Osman toplamiG` Orayliq Aziyag'a qalay kelip qalg'an.
4. G`Osman toplamiG` kim ta'repinen xa'm qashan Turkiston aymag'inan alip ketilgen.
5. Quran sureleri xa'm ayatlar degende neni tusinesiz.
- 6.Xa'diys degende neni tusinesiz.
7. Xa'diysler qashan xa'm ne sebepten jazila baslandi.
8. En' belgili muxadiyslerden kimlerdi bilesiz.
9. Shia mazxabinin' xediys boyinsha o'zgesheligi nelerden ibarat.
- 10.Shariat degenimiz ne.
- 11.Shariat derekleri nelerden ibarat.
- 12.Shariattin' neshe kategriyasi bar.

A`d e b i y a t l a r :

1. Islam Karimov. Ollox qalbimizda, bragimizda. T., a`999
2. Islam Karimov E'tiqod erkinligi qonuniy asosda bulsin. T., a`99h . Abdusamedov A.N. Dinshunoslik asoslari.T.a`99o`n`. Yuldoshxujaev X. Raximjonov D, Komilov N. Dinshunoslik (ma'ruzalar matni). T.,g`000 o`. Juraev U, Saidjanov I. Dune dinlari tarixi. T.,a`99h

- u`. Islom bag`rikenglik va mutaassiblik ma`sul muxarir Z.I.Munavvarov.T. a`99h
w. Xasanov A.A. Makka va Madina tarixi. T.a`99g`
h. Mambetov K. Quran taliymatlari. N. a`99u`
9. Abaev S, Yakubov M. Islam xa`m ruwxiy ma`deniyat. N. Q99q

Tema 9 Sufiylik xem fikx taliymati.

J o b a:

1. Islamdagi da'slepki da'wirdegi mistikaliq ag'implar. Sufiylitqin` payda boliwi xa'm rawajlaniwi.
2. Fikx iliminin` qa'liplesiwi xa'm mektepleri.
3. Fikx tariyxiiy ja'miyetlik turmisti uyreniwdegi derek sipatinda.

1. Islamdagi da'slepki da'wirdegi mistikaliq ag'implar. Sufiylitqin` payda boliwi xa'm rawajlaniwi.

Muqaddes islam dinimizde basqa dinlerdegidey adamdi ilaxiy kushler menen baylanistiratug'in mistikaliq elementler bar. Sebebi turmistin` barliq tarawlarinda orta a'sirlerde diniy isenimler, iyma xam isenimler ulken rol oynag'an edi. Siyqir (magiya) turmistag'i ko'rinisleri (pal ashiwg'a iseniwi, astrologiya, ruxlarg'a x.t.b. isenimler b.e.) orta a'sirler da'wirinde mistitsizmnin` eki bag'dari bolip, birinshi –ortodonsal shirkew mistitsizm xam ertek mistitsizm edi. Birinshisi boyinsha adam putkilley qudaydin` xukumine boysinip, onin` qa'lewine qarap og'an jetise aladi, ekinshiden-insan o'z xa'reketi menen de qudayg'a jetisedi. Islam dinindegi sufiyliq bul mistikaliq asketik ag'im. Batis Evropa izertlewshileri XX a'sirge deyin bul ag'imnin` kelip shig'iwini sofia xikmet so'zinen dep keldi. Negizinde SFV (saq boliw) so'zindey tubirden aling'an bolip, G'axl as-suffaG'g'a tiyisli. Geypara orta a'sir musulman alimlari bul so'zdin` tubiri G'sufG' (jun) so'zinen, sebebi sufiyler ustilerine junli dag'al junnen tigilgen kiyim kiygen degen pikir bar.

Sufiylik xem fikx taliymati - Mistika, mistitsizm so'zleri sirli, jasirin ma'nisinde qollaniladi. Mistikanin` ken` ma'nisinde ta'biyat xam ja'miyet xa'diyselerinin` ilaxiyligin ta'n aliw misali, insannardin` basina is tusse oni ta'g'dirdin` G'man'layin'a jazilg'aniG', G'qudaytaalanin` xa'miriG' belgisi dep tusiniwi.

Uliwma sufiyliq filosofiyasi Maverennaxr, Xurasan xem Iranda x.t.b. arap musulman oy pikirinin` en` exmiyetli bo'legi bolip esaplanadi. Tasawfqa ta'n bolg'an bul dun'yanin` barliq ra'xa'tlerinen waz keshiw, onnan bas tartiw keypiyatlarini islam menen bir da'wirde juzege shiqqan. Sufiylitqin` da'slepki ko'rinislerinin` de payg'ambar a.s.nin` Abu-d-Dardo. Abu Zarr, Xuzayfa (VII a'sirdin` II yariminda o'lgan) qusag'an saxabalari esaplanadi. Biraq bul ag'imnin` qa'liplesiwi VII a'sirdin` ortalari IX a'sir baslarina tiyisli. Bul da'wirlerde sufiyler katarina muxaddisler, qorilar, qussoslar, Vizantiya menen shegarada urisqan a'skerler, ka'sipler, islamg'a kirgen xristianlar x.t.b. kirgizgen. Olardi zoxid, obidler, zuxd (bul dun'yani tark etken) dep atag'an.

Cufiylardin en` da'slepki da'wirdegi o'zgesheligiU` quraniy ka'rim ayatlarina teren` ma'ni beriw, Quran, payg'ambarimiz sunnetlerine ayriqsha a'mel qiliw, tunlerdi siyiniw menen kundizleri oraza uslap menen o'tkeriw, turmistin` barliq xa'zliklerinen bas tartiw, guna'ka'r bolip qaliwdan saqlaniw, xa'kim xam a'skeriylerden o'zin uzaqta uslaw, xadal menen xaram arasinda o'zin tutiwda uzaqlasiw, Allataalag'a o'zin tapsiriw x.t.b. Tasawf dereklerinde ko'rsetiliwinshe ayriqsha musulmanlar kalam xam mantiq ilimlerindegi turli ko'rinistegi tartisiwlardan, qurilay tartisiwdan o'x qa'lbini saqlag'an, Allataala muxabbat jolinda Zuxd xam taqwani o'zlerinin` ka'sibine aylantirg'an edi. Onday adamlardi sufiylar dep atap ketken. Birinshi sufiy bolg'an atqa Abu Xoshim Shojiy tasawwuf usilina sholiw islegenden biri Imom Maliktin` sha'kirti Zunnuniy Misriy (g'o'u` o'lgan, hu'9-w0 jj) tasawwuf usilina, minberge minip tasawfqa shaqirg'an adam Shibliy (qqn'j) oni ken`eytip ta'rtipke tusirgen Djurayd Bag'dadiy (q9hj) xayal qizlardan birinshi bolip Rabiyy'a(a'qo`) bolip esaplanadi.

Movarounnaxrda ju'da` ko'p taralg'an sufiyliq ag'imlarinan ulama Shayx Abu, Yaqub Yyusuf al Xamodaniy (o'qo` j o'lgan). Bul jerdegi mektep eki tarmaqqa ajiralg'anU` Xurosan medresesi qala xam onin` sha'kirti Xoja Abd alxaliq al G'ijduvaniy (a'0w9 j o'lgan) murshid boldi. Keyin Xoja Muxammad Boxouddin Nakshbandiy (a'qa'h-a'qh9) basshiliq etedi.

Ekinshisi, Shayx Axmad Yassaviy (a`a`0o`-a`a`u`u`) xa`m onin` sha`kirtlerinin` atlari menen baylanisli rawajlang`an edi.

Cufiylikta ruxiy jetiklikke erisiwdin` tiykarg`i jollarin n` basqish arqali boladi. Birinshi shariatda olar barliq talaplardi orinlawi, keyin ekinshi basqish tariqatqa ko`terile aliwi, yag`niy murid o`z jerlerine siyinip, jeke talaplarinan waz keshiwi kerek bolg`an. Ushinshi basqish - marifatta sufiylar a`lemnin` birligin qudayda toplaniwin (a`lem quday emanatsiyasi) ekenligi, jaqsiliq xa`m jamanliqtin` nisbiyligi aqil menen emes, qa`lbi menen an`lawi kerek dep tusindirgen. To`rtinshi basqishta -xaqiyqat bolip, og`an erisken sufiydin` shaxs sipatinda ayaqlanip, qudayg`a jetisiwi, og`an sin`ip ketiwi xa`m na`tiyjede o`mirbadliqqa erisetug`ini atap o`tileti. Bug`an suiylar arnawli ruxiy xa`m denelik (xiofizikaliq) xa`reketler siyiniw xa`m ibadat islew menen umtiladi. Sufiylar materialliq bayliqtan bul dun`ya la`zzetlerinen bas tartip, ruwxiy bayliqti abzal ko`rgen. X-XI a`sirlerde ayirim ulama pirlerdin` ati menen atalatug`i tasauf joli (sulux, tarikat)lar, o`zine ta`n derwishxanalar payd bolg`an. A`debiyat turmista mine Ajiniyaz, Navoi, Nizamiy, Xofiz, Jomiy x.t.b. shayirlardi sufizm taliymati ta`sirinde rawajlandi qosiqlar jazildi. Misali olardin` ayirimlarina Xollaj. Ayn-ul Xuzot, Nasimiy, Badriddin, Siojoviy, Mashrablar islamnan uzaqlasti degen ayp tag`ilip o`ltirildi, Rumi, istomiy, Bedil, M.Iqbollar qudaysiz dep ayiplandi.

Sog`an qarmastan sufiylik taliymati o`zinin` ruwxiy kamalatqa, bilimlendiriwge erisiw insaniylik xaliqtin` ma`pin adamlardin` quday aldinda ten`ligi, qorg`awg`a shaqiriw, adalatsizliqti xa`m kambag`al pakir puqaralarg`a g`amqorliq islew, zulimdi qaralaw usag`an ideyalari menen ulken a`xmiyetke iye bolg`an.

2. Fikx iliminin` qa`liplesiwi xa`m mektepleri.

Islam xuqigtaniwinda fikx ilimi shariyat nizam-qag`iydalarin islep shig`iw menen shug`illaniwshi diniy tusiniklerdi ja`mlestiredi. Onda eki tarawdag`i usillar shariat dereklerin islep shig`iw (usil al-fikx) xa`m ekinshi shariati konkret tarawlarga engiziw (firu` al-fikx)ten ibarat. Islamdag`i Quran, sunna, ijmo, qiyaslar shariattin` derekleri dep atalg`an. Ja`nede islamnin` sunniylik bag`darinda xuqigtaniwda n` mazxabi xanafiya, malikiya, shofiya xa`m xanbaliya bar. Fikxti uyreniwshiler fakix-qonunshunoslik dep atalg`an. So`zliklerde al-fikx so`zi G`an`lamaqG`, G`tusinbekG` degen ma`nide beriledi. Fikx Batista hslawo`c, lag`, Mwslhm lag` x.t.b. Fikxtin` aniqlamasıU` a`yyemnen bar bolg`an xuqiqiy normalardi ibadat xa`m ma`tile, muomala ma`seleleri menen birlikte ma`lim ta`rtipke saling`an xuqiqiy sistemaga aytiladi.

Bul pa`nge arnap ko`plegen fikx shig`armalarda jazilg`an. Solardin` ishinde Imom Malik ibn Anastin` G`Al-muvattoG`, Imom Axmad ibn Xanbalin` G`Al-MusnadG`, Zayd ibn al-Xasannin` G`Majmu` al-fikxG`, Muxammlar ibn Usmon shofiydin` G`Kitobul –ul (negizgi kitap) w tomliqG` a`sirese Watanlasimiz Burxoniddin Ali ibn Abu Bakr ibn Abduljalil al-Farg`oniy al Marg`inoniy ar-Rimtoniy (a`a`9w j o`lgen) ta`repinen jazilg`an G`al-XidayaG` kitabin atap o`tsek bolmaydiyu Keyin ala fikx iliminin` tariyxiy rawajlanıw da`wirin birneshege bo`lip uyreniw urdis bolg`an edi. MisaliU`

I. Payg`ambar s.a.v. da`wirinde (u`a`0-u`qg`jj) onin` o`zi tiri waqtında vaqiyliq dawam etip, ol o`zi jeke xa`r qanday mashqalani sheship otirdi. Muxammed payg`ambarimiz o`z sud, xuqiqiy ma`seleler, ma`mleket basshilig`in o`zleri alip bardi.

II. Saxobalar da`wiri bul Payg`ambarimizdan keyingi da`wir islamnin` xalifaliq jerleri ken`eyip musulmanshiliqtin` tez pa`tler menen rawajlanip, (Iran, Iraq, Suriya, Movarounnaxr, Egipt, Arqa Afrikag`a) shekem taraliw da`wiri saxabalar da`wirinde Madina, Makke, Kufa, Egipt Sham xuqiqiy mektepleri qa`liplesken edi. Bul qalalarda, elatlarda ma`deniyat, ilim, urp a`detlerge baylanisli fikxtin` qag`iydalarida o`zlerine ta`n belgilerge mas bolsada ayirmashiliqlarina iye boldi.

III. Tobiyner da`wirinde fakixler arasinan ko`plegen sha`kirtler shig`ip olar belgili bir xuqiqiy ma`seleni tusindire otirip miynetler jazip qaldirdi. Soglardin` birinshilerinen Urva ibn Zubayr (9n`/wa`g`j) o`lgens bolip esaplanadi, biraq onin` kitabi bizge deyin jetip kelmegen.

IV. Ulli mujtaxidler da`wirindeU` Abu Xanifa (u`99-wu`w) atasi Xurosannan bolip, oni G`axli ray ImamiG`, Xanafiy maxzabi soxibi dep atag`an edi. Onnan basqada Imom Malik, Imom Shofiy, Axmad ibn Xanbal x.t.b. atap o`tsek boladi.

V. Taqlid da`wirinde X-XII a`sirlerde ja`nede rawajlandi, onda taqlid kushli edi. VIII-X a`sirlerde Movarounnaxrdin` ayirim qalalarinda taraldi. O`zlerinin` fikx mekteplerine negiz salindi. Misali, Buxara mektebinde Abu Xafs.. al-Buxoriy (hqg` j), Samarqandta Abu Sulayman al-Juzjoni, Ibn Samoa xa`m Shaddod ibn xukaymlardin` a`meliy ilimiy xizmetleri ulken boldi.

3. Fikx tariyxiy ja`miyetlik turmisti uyreniwdegi derek sipatinda.

XI-XIII a`sirde Movorounnaxrde fikxtin` xanafiya mazxabi fikxlerinenU` Abd Zayd, al-Saraxsiy, an-Nasafiy, Qozixan, al- Marg`inaniylardi atap o`tsek orinli. Uliwma biz joqarida atap o`tken da`wirlerdegi sufiyliq xa`m fikx iliminin` rawajlaniwi islam dini tariyxinda ulken a`xmiyetke iye.

Xa`r bir fikx mektebi, sufiyliq ag`imi xa`m mazxabinin` o`z usili, xuqiqi xa`m usildi paydalaniw joli bolg`an. Misali, Usulul-fikx boyinsha Shofi`iy usilinda Qurani Ka`rim, Sunna, ijmo, osor (saxabalardin` rawayat etilgen so`zler xa`m isler xa`m oalrg`a qiyaslaw, fatwa beriw xa`m xukim shig`ariw ushin negiz bolip seaplanadi. Qiyas (salistiriw) tek g`ana Qurandi teren` an`law, payg`ambar ja`ne saxabalar so`zleri, jol joriqlari, musulman ijmosi(kelisimi) xa`m solardin` o`z-ara kelisimi esapqa aling`an. Shofiy taliymatinda –Shari`iy istidlol (shariat qag`iydalarina negizlenip da`liylew) kuta` basim, joqari da`rejede boliwi menen ayirilip turadi. Sonin` menen birge sufiyliqtag`i xaqiyqatqa jetiw usillarida bolg`an edi. Islamiy qadriyatlarimizg`a qoyip atirg`an g`a`rezsiz O`zbekstanimizda milliy xuqiqiy dinimizdi qa`liplestiriw da`wirinde shariat, fikx tarawlari derekleri xa`m ideyalarin uyreniw bizin` ushin za`ru`r.

Ta`kirarlaw ushin sorawlar.

1. Islamdag`i diniy mistika degen ne
2. Sufiyliq qashan payda boldi.
3. Birinshi sufiylar kimler edi.
4. Sufiyliqtin` qanday ag`imlarin bilesiz.
5. Tasauftin` tiykarg`i ta`liymati qanday.
6. Fikx degen ne
7. Fikx –islam nizamshilig`inin` mekteplerin atap o`tin`

A`debiyatlar:

1. Maxmud As`ad Jushan. Tasavvuf va nafs tarbiyasi. T, Chulpon. a`99h.
2. Al-Jazariy, Muxammad Nurullox Saydo. Tasavvuf sirlari. T., g`000.
3. Ibroximov N, Muminov A. Xorazmdagi ma`muniylar akademiyasi. Jaxon adabiet. a`99h, may. No` a`hq-a`hu`
4. Sulaymon Bakirganiy. Bukirgon kitobi. T., a`99a`.
5. Muminov A. Movorounnaxr ulamolari, xanafiylar. Sharqshunoslik, N9 a`999, n`0-n`n`bet.
6. Saidov A. Islom xukukshunosligi. (fikx buyuk kudrat) Mulokat, Na` ,a`99h, n`u`-o`g` bet.
7. Yuldoshxujaev X va boshqalar. Dinshunoslik. Ma`ruzalar matni. Toshkent. g`000
8. Zoxidiy A. Turkistonda urta asr arab musulman madaniyati. Toshkent, a`99q. u`w-w9 betlar.
9. Komil N. Tasavvuf. Birinchi kitob. Toshkent., a`99u`

10 Тема Диний экстремизм хэм фундаментализм. Хүждан еркинлиги хэм диний шөлкемлер

Joba:

1. Fundamentalizmniñ payda bolıwı.
2. Ekstremizmdi keltirip shıǵarıwshı faktorlar.
3. Terrorizmge qarsı gıreste dinnin` rolı.
4. Hıjdan erkinligi ha`m diniy sho`lkemler

1. Fundamentalizmniñ payda bolıwı.

Xa`r bir dinde bolg`anınday islam dininde de modernizatsiya, yag`niy zamango`ylestiriw uzaq waqıttan beri dawam etip kelgen. Biraq son`g`i waqıtları yag`niy XX a`sirdin` u0 jıllarınan baslap bul protsesske qarsı islamdı da`slepki ko`rınisinde saqlap qalıw yag`niy onin` fundamental tiykarına qaytariw protsessi xa`m payda boldı.

Diniy fundamentalizm - ken` mag`anasında diniy dog`malardin` (aqiydaldardin`) xesh qashan o`zgermeytug`inlig`in ja`riyalap, diniy sharapatlı kitaplardag`i aytilg`an wa`diyler menen karamatlardı da`slepte qaysı ma`niste bayan etilgen bolsa, sol t`urisinde qabil etiliwin talap etetug`g`in xa`zirgi da`wirde olardı zamanago`ylestirilgen ma`niste talqılawg`a umtiliwshi xa`r qanday xa`reketlerdi biykarlap, dinniq da`stu`rleri menen urp a`detlerinin` xa`mmesin dindarlardin` buljıtpastan orınlawın qatan` talap etetug`in diniy bag`dar bolip tabıladı.

Fundamentalizm termini birinshi ma`rte birinshi jexen urisi aldında payda bolg`an protestantizmdegi ortodoksal ag`ımlardı ataw ushin isletilgen. Bul ag`im a`oa`0 jıldan keyin usı atama menen atala baslag`an. Fundamentalistler xristianlıqtin` da`stu`riy dogmalarına a`sirese Bibliyanin` absolyut ideallig`ına isenimdi beekemlew, onı so`zbe-so`z sholiwdı talap etken. Bul ag`im keyinala Amerikada ken` tarqalg`an xa`m a`oa`o jılı Filadel`fiyada jaxan xristian fundamentalistleri assotsiatsiyası dúzildi. Joqarıda aytqanıımızday XX a`sirdin` u0 jıllarınan baslap bul so`z islam dinine qollanıla basladı. Islam fundamentalizmi zamango`y islamdag`i ush bag`dardin` biri (qalg`an ekewi traditsionalizm va modernizm). Islam fundamentalistlerinin` tiykarıg`i ideyası –«pa`k islam» printsiplerine qaytiw, maqseti «islamiy progress» jolin dag`azalaw.

Xa`mmemizge belgili XX a`sir diniy qa`diriyatlardin` oyanıp kaytı tiklenip ja`miyetlik rawajlanıwda aktiv ta`sir jasawshı faktorg`a aylanıw da`wiri boldı. Biraq bul da`wirde jaxan dinlerinin` biri bolg`an islam dininin` tariyxiy arenada ayırıqsha aktiv rol` atqariwin xesh aldınan boljay almag`an edi. Xa`tteki XIX a`sirdin` en` ullı filosofı Gegel` «islam jer juzilik tariyxiy arenada qashshan aq shig`ıp qaldı xa`m ol shig`is tinishlig`i menen xa`reketsizligine qaytadan aylanıp keldi» dep jazg`an edi. Biraq tariyxiy rawajlanıw Gegeldin` «wa`liyigin» biykarıg`i shig`ardı. XX a`sir i0 jıllarına shamalasqanda Batis ellerinin` baspasozlerinde «islam jariliwi», «islam renessansi», «islam fenomeni» degen da`bdebeler ko`beydi. Bul son` ala «islam faktori» degen terminge biriktirildi. Evropa xa`m Amerika ilimpazları «islam renessansi»nin` sebeplerin izertlep tabiwg`a bel baylag`an edi xa`m to`mendegi pikirler payda. Ko`p a`sirler dawamında koloniyalıq awxalda jasap kelip xa`m milliy azatlıq gu`resleri na`tiyjesinde musulman elleri azatlıqqa eriskennen keyin olardin` aldında kelejek rawajlanıw jolin, o`z mentalitetine saykes keletug`in modelin tan`lap aliw waziypsi payda bolg`an edi. Olar ushin kapitalistlik xa`m sotsialistlik rawajlanıw modelleri jaramsız boldı. Sol sebepten olar o`zlerinin` keleshek rawajlanıw jolin a`yyem zamanlardan xalqınin` o`mir saltinin` tiykari bolıp keleshekke iseniminin` ruwxıy tiregi bolg`an islam dininin` talimatınan tabiwg`a bag`dar aldı. Sol maqsette islamnın` Muxammed payg`ambar xa`m onin` saxabalarinin` ta`liymatların qayta jan`artıw ma`mleketlik siyasat da`rejesine ko`terilgen edi. Biraq xa`r tu`rli milletlerden quralg`an musulman dun`yası ekonomikalıq, ja`miyetlik-siyasiy xa`m tariyxiy rawajlanıw da`rejeleri xa`r qiyli bolıp, ishki qarama qarsılıqlar bolg`anlıqtan, islam qa`diriyatlarınin` qayta tiklewge qatnasları da ko`p turli boldı. Mine sonin` na`tiyjesinde «islam da`bdebesi» juzege kelip,

islamnin` siyasatlastiriwi payda boldi. Siyasatlastirilg`an islam dininin` ideologiyalarinin`, basshilarinin` o`sip jetilisiwi menen tu`rli fundamentlaistlik toparlar juzege keldi. Bunday toparlar o`z ma`mleketlerinin` ishinde g`ana emes, al basqa qon`silas ma`mleketlerge qa`wip tuwdiratug`in xa`reketlerdi kusheytti.

2. Ekstremizmda keltirilgan shing'ariwshi faktorlar.

Ko'pshilik jag'dayda diniy fundamentalizm ta'repdarlari diniy ekstremizm menen birigip ketedi. «Ekstremum» latinsha «ekstremus» so'zinen shing'ip, so'zbe-so'z ma'nisi, aqirg'i shegine jetken, Xa'dden tisqari ketiwshilik degendi an'latadi. Bunday waqiya ja'miyetlik turmistin' biraz tarawlarinda ushirasadi. Ekstremizm jemiyyettegi qabil etilgen xa'r qanday siyasiy, xuqiqliq xa'm moralliq sheklerdi moyinlamay,xa'dden tisqari ketiwshi ko'z qaraslar menen xa'reketlerdi an'latadi. Diniy ekstremizm diniy sho'lkemlerdegi, birlespelerdegi asa ketken fanatik elementlerdin' ideologiyasi menen iskerligi bolip tabiladi. Olar basqa dinlerge iseniwshilerdin' diniy sezimlerin masqaralap, qorlawg'a uriniwshilig'i menen sheklenbesten, o'zlerinin' ag'za bolg'an diniy sho'lkemlerdegi basqasha pikir bildirgen adamlardi da dinnin' dushpani dep ja'riyalap kelispewshiliklerdi payda etedi. Diniy ekstremistler o'zlerine qolayli payitta ja'miyette gezlestiretug'in ekonomikalik, siyasiy x.t.b. qiyinshiliqlardi o'zlerinin' qara niyetlerin iske asiriwg'a paydalanip, dinge iseniwshilerdi puqaraliq ma'mlekettin' alip baratirg'an siyasatina qarsi qoyip xukimetti o'z qollarina aliw ushin siyasiy ma'plerine paydalaniwg'a urinadi.

3. Terrorizmge qarsi gureste dinnin` roli.

Terrorizm xareketleri insaniyat tariyxında jan`aliq emes. Ol xamme waqit insaniyat turmisina qa`wip salıp tu`rli jaman maqsetlerdin`, ideyalardin` sawlesi sipatında jasag`an.

Terrorizm belgili bir topardin` jeke ma`pleri, o`z arziw umitleri xam insaniyatqa qarsi xareketlerdin` jiyindisi. Terrorizm xareketlerinin` mazmuni tikkeley zorliq, insan janina qa`wip xam onin` xuqıqlarin ayaq asti qiliw menen baylanisli bolg`an, ma`mleketti qiyratıwg`a alıp keletug`in, xaliq, millet xam ma`mleket turmisin uliwma basqa jolg`a burıp jiberıp o`z maqseti xam ideyalarinin` a`melge asiwi ushin xesh na`rseden tap tartpawliq. Terrorizm tu`rli ma`mleketlerde tu`rli formada xam xar qiyli maqsetler tiykarında dun`yag`a keledi, ko`beyedi xam jasaydi. Belgili bir ma`mleket xaliqlarinin` dun`ya qarasi ruwxıy kelbeti, anig`iraq aytqanda ixtiyajlari turmis tarzi tikkeley a`ne usınday protsesslerdin` formasin, kelbetin, mazmunin xam rawajlanıw protsesslerin yag`niy evolyutsiyasin belgileydi.

a`ooo jil a`y fevral`kuni %zbekstanda juz bergen terrorshiliq xareketleri, xalqimiz turmisi, urp a`detleri xam aqıydalarına o`zinde sawlelendirip, onin` en` na`zik sezimlerin esapqa alg`an turde juzege keldi. Yag`niy xaliqti qozg`atiw og`an o`z ta`sirin o`tkiziw ushin en` na`zik xam ta`sirshen` faktorlardan –islam faktorinan ustaliq penen paydalandi. Sebebi islam dini bizin` xalqimiz ushin onin` ruwxıy xam ag`artiwsılıq a`lemine juda` teren` orin alg`an ja`miyetlik faktor bolıp esaplanadi. Dindi niqab qilıp kiyıp alg`an bul toparlar bekkemlenip baratirg`an uliwmamilliy birlik xam awızbirshilik, milletler xam puqaralarara tatiwliqta buziwg`a xareket etpekte. Demokratiya xam dun`yaliq ma`mleket tusiniklerin, xujdan erkinligine tiykarlang`an ko`p konfessiyali dun`yaliq ja`miyettin` abıroyin to`giwge bag`darlang`an xareketlerdi a`melge asirmaqta. Prezidentimiz bildirgeninde «En` da`slep, ja`miyet, topar, jeke shaxs turmisinin` belgili tarawi bolg`an din uliwma insaniy a`dep normalarin o`zine sin`dirıp alg`an, olardi janlandirg`an, xamme ushin ma`jburiy a`dep ikramlılıq qag`ıydalarına aylantirg`an.

Sebebi din adamlarda isenim sezimin bekkemlegen. Olardi pa`klep ko`terilgen turmis sinaqlari, mashqala xam qiyinshılıqlardi jen`ip o`tiwge kush bag`ishlag`an. Uliwma insaniy xam ruwxıy qa`driyatları saqlap qaliw xam awladtan awladqa jetkiziwge ja`rdemge kelgen. Sol sebepten terrorizmge qarsi gu`reste dinnin` roli ayırıqsha. Biraq sonin` menen birge Prezidentimiz bildirgenindey xazirgi waqıtta xar bir adamnin` aldında turg`an waziypa o`z nawbetinde o`z dinimizdin` xam iymanimizdin` pa`kligin saqlaw qorg`ap bilıw.

Waxxabiylık XVIII a`sirde Arabstan yarım atawında payda bolg`an diniy siyasiy ag`im. Onin` tiykarinan Muxammed ibn Abd al-Waxxab. Bul ag`imnin` tiykarg`i maqseti islam dinin Mux`ammed payg`ambar da`wirindegi xalina qaytariw bolıp esaplanadi. Waxxabiylar o`z da`wirindegi ja`miyetlik siyasiy xam ekonomikalıq sharayattan kelıp shig`ıp ideyalardi alg`a suredi. Birinshi nawbette islamg`a kiritilgen jan`alıqlarg`a (ijmo`g`a) yag`niy O`uran xam Xa`diyste ko`rsetilmegen ma`selelerdi ruxaniylar fatvasi menen turmista kollanıwg`a qarsi shig`adi. Muxammed Abdul Waxxab o`zinin` «Kitob al-Tavxid» degen miynetinde «Islamg`a jan`alıqlar kiritiw en ulken guna» dep bildirgen.

Sunday-aq «waxxabiylık xareketi ideologiyasinin` orayında a`yyemgi Arabstan jerlerin birlestiriw arqalı keyin ala barlıq islam dun`yasında islam ma`mleketin qa`liplestiriw ideyalari xam orin alg`an. Olar bul maqset jolında xar qanday qurbanlar keltiriwge tayar turadi.

4. Hu`jdan erkinligi ha`m diniy sho`lkemler

XIX a`sirdin` ekinshi yariminda islam dini tarqalg`an ma`mleketlerde panislamizm xa`m musulman ja`ma`a`tin basqa konfessiyalardan ajiratiw ideyasi payda. Bul ideyani alg`an surgen Jamaladdin al-Afg`oniy (1839-1897) ideyalari «musilman biradarlari» («al-Ixvan al - muslimun») radikal formadag`i ag`imnin` turtki boldi. Bul ag`imnin` tiykarin saliwshi Egipetli shayx Xasan al-Banno a`og`i j Ismailiya qalasinda saldi. Al-Banno «jixat», «islamiy milletshilik», «islamiy ma`mleket» ta`limatlarin islep shiqti. Bul ag`im joqaridag`i taliymatlar tiykarinda islam tarqalg`an ma`mleketlerde O`uran xa`m shariatqa ko`rsetilgen qag`iydalarg`a boysiniwshi «islamiy a`dalat» printsipleri ornatilg`an ja`miyet quriw ushin guresti baslap jiberdi. Keyin ala bul ag`im e bag`dardag`i ag`imlarga bo`linip ketti.

a`. Mu`tadiller –Xasan al-Banno ta`repdarlari.

g`. Islam demokratlari –islam sotsializmi taliymati ta`repdarlari.

q. at-Takfir va-l xijra, al-jaxod, Xizb-at taxrir al Islomiy uqsag`an terror usilin qollaniw birlespeler.

Xa`zir bulardin` ishinde en` ati shiqqan Xizb at taxrir a`otg` j Ierusalim qalasinda falestinaliq ilaxiyatshi Taqiy ad-din an-Nabaxaniy (a`o0o-a`ouo) ta`repinen tiykar saling`an diniy siyasiy partiya.

Bul partiyanin` tiykarig`i maqseti da`slep arab ma`mleketleri ko`leminde keyin islam dun`yasi ko`leminde xa`m en` keyninde dun`ya ko`leminde xalifaliq formasindag`i islam ma`mleketin duziw. Olardin` da`stu`ri a`iu ba`ntten ibarat bolip, tiykarig`i maqseti xa`kimiyatqa erisiw. Xa`zirgi kunde Xizb at taxrir ta`repdarlari Tunis, Iran, Aljir. Sudan, Yaman ma`mleketlerinde jasirin turde is alip barmaqta. Olardin` xa`zirgi kundegi baslig`i Abd al-O`adim az-Zallum.

O`zbekstan aymag`inda a`oog` jildan baslap bul partiyanin` baslang`ish bo`limleri duzildi. %zbekstan milliy g`a`rezsizlikke eriskennen keyin da`slepki jillarinda ele xa`kimiyattin` toliq qudiretke iye bolmag`anlig`inan, ekonomikaliq qiyinshiliqlardi, demokratiyani ko`p adamlar tu`sinip jetispewshiliklerde paydalanip xa`m ja`nede xuqiqi qorg`awshi organ wa`killerinin` diniy sawati jeterli bolmag`anliqtan xa`m xa`r qiyli ko`rinistegi diniy qa`driyatlar shin ma`nisindegi diniy qa`driyatlar dep qabil etiw na`tiyjesinde «A`dalat», «Islam la`shkerleri», «Tawbe» atamasindag`i toparlar is jurgize basladi. Olar nizamsiz turde is jurgizip ja`miyetlik turmisti zorliq isletiw joli menen o`zgertiwdi maqset qildilar. Bul toparlar a`sirese Namangan oblastinda o`z unamsiz xa`reketlerin jurgizdi. Usi xa`diyselerdin` guwasi bolg`an professor Xaji Ismatulla Abdullox to`mendegilerdi bildirdi. «Waxxabiyler menen qilg`an sawbetlerim soni ko`rsetedi, olar saqal qoyg`an, dun`yalig` xa`m diniy bilimnen xabarsiz, jaslar xa`m xa`r turli qatlam ag`zalari. Xa`tte olar waxxabiylik ne ekenligin bilmeydi». Bul so`zler olardin` kim ekenligin xa`m maqsetlerin ne ekenligi ashiq aydin ko`rsetedi.

Bekkemlew ushin sorawlar.

a`. Dindegı modernizatsiya degendi qalay tusinesiz

g`. Fundamentalizm termini en da`slep qashan a`melge kirgizildi.

q. Islam dininde bul termin qashan qollanila basladi.

n`. Islam fundamentalizminin` sebebleri ne dep oylaysiz.

o`. Ekstremizm so`zi neni an`latadi.

6. Terrorizm xa`reketinin` mazmuni.

w. Kanday radikal diniy ag`imlardi bilesiz.

A`debiyatlar`

a`. Islam Karimov. O`zbekstan XXI a`sir bosag`asinda` qa`wipsizlikke qa`wipler, turaqliligi sha`rtleri xa`m rawajlaniw kepilliklari.N., a`998

g`. Islam Karimov. Ollox qalbimizda, yuragimizda.T., a`999

q. Islam Karimov Uzbekiston buyuk kelajak sari.T., a`998

n`. Islam Karimov. E`tiqod erkinligi qonuniy asosda bulsin. Xalq swzi. a`998 y

o`. Azimov A. Islom va xozirgi zamon. T., a`998.

6. U.Juraev, I.Saidjanov. Dune dinlari tarixi. T.,a`998
w. Dinshunoslik. Ma`ruzalar matni. T.,g`000.